

BALLÓ IGNÁC-NORBERT

A FUNKCIÓIGÉS SZERKEZETEK TIPOLÓGIÁJA ÉS KOMMUNIKÁCIÓS SZEREPE A RÉGI ERDÉLYI MAGYAR NYELVHASZNÁLATBAN

Kulcsszók: funkcióigés szerkezet, nyelvművelés, prototípuselmélet, variativitás, ikonicitás.

1. A funkcióigés szerkezetek általános sajátosságai

A természetes nyelvek egyes állapotainak fő változási irányvonalai, a nyelvi változásokat indukáló külső, illetve belső okok és célok között gyakran dualista, kontrasztív viszony tételezhető, például az idegen nyelvek hatása és a nyelv rendszerszerűsége, a gazdaságosságra való törekvés és a kommunikáció hatásosságának, expresszivitásának igénye egyszerre érvényesülhet. Az újabb, illetve legújabb kori magyar nyelvállapotot hasonlóképpen ellentétes, egymást kölcsönösen kiegészítő és az összes nyelvi részrendszert befolyásoló változási tendenciák szimultán érvényesülése jellemzi: Kemény Gábor a mai magyar nyelvhasználatban megmutatkozó nyelvi változási folyamatok közé a rövidülés és a hosszabbodás, az egységesülés és a differenciálódás, az idegen elemek beáramlása és a magyarítás, a választékosságra való törekvés és a stiláris fellazulás, valamint a tömörítés (szintetikus kifejezőmód) és a szétagolás (analitikus kifejezőmód) tendenciapárosát sorolja (2004: 84). Bár az alaktani szempontból alapvetően agglutinálónak számító magyar nyelv egyik releváns sajátossága a szintetizáló hajlam, a részben indoeurópai hatásra, részben pedig belső szükségletek kielégítésére létrejövő – a kétnyelvű magyar beszélőközösségek nyelvhasználatára fokozottan jellemző – szétagoló formák jelenléte sem idegen tőle (Kemény 2009; Göncz 2000). A mondat szerkesztés terén analitikus irányú tendenciának tekinthető azoknak a szétagoló szerkezeteknek az alkalmazása, amelyeket Keszler Borbála *A mai magyar nyelv szófaji rendszere* című 1992-es tanulmánya óta funkcióigés szerkezetekként tart számon a magyar nyelvészeti szakirodalom, és amelyek a jelen tanulmány vizsgálati tárgyát képezik (vö. Kemény 2009: 269–273).

A magyar leíró nyelvtanok a funkcióigés szerkezeteket olyan névszói-igei szókapcsolatokként határozzák meg, amelyek egy tárgy- vagy határozóragos, szemantikai szempontból domináns névszóból és egy segédigeszerű, a mondatrészt teremtmő segédigékhez hasonló funkcióigéből épülnek fel, gyakran jelentésbeli különbség nélkül helyettesíthetők a névszóból képzett egyszerű igealakokkal, gyakori használatuk pedig a szaknyelvek mondat szerkesztési sajátossága: pl. *javaslatot tesz ~ javasol*,

rendszerbe foglal ~ rendszerez, váddal illet ~ vádol, megállapodásra jut ~ megállapodik stb. (l. pl. MGr. 73, 258–259; Bajor et al. 2006: 683; Hegedűs 2019: 437–438). Az újabb kutatások morfoszintaktikai szempontból ugyanakkor egy tágabb meghatározással dolgoznak rámutatva arra a nyelvi adatokkal is jól alátámasztható tényre, hogy a funkcióiige nemcsak tárgy- vagy határozóragos, hanem zéróragos (pl. *említés történik ~ említik, kölcsön vesz ~ kölcsönöz*) és névutós (pl. *vizsgálat alá vesz ~ vizsgál, megfigyelés alatt tart ~ megfigyel*) névszóval is szókapcsolatot alkothat, egyes funkciói és szerkezetek pedig – ha egyáltalán helyettesíthetőek – nem igei, hanem névszói variánssal rendelkeznek (pl. *kivételt képez ~ kivétel, biztonságot nyújt ~ biztonságos*) (Lanstyák 2019: 63–65). A pusztán igei vagy névszói változattal megfeleltethető funkciói és szerkezetek olyan szinkrón szintaktikai variációkat képeznek, amelyek együttélésének feltétele nem területi, hanem stilisztikai-pragmatikai jellegű, funkcionális megoszlás: bár informális, bizalmas stílusértékű funkciói és szerkezetek is léteznek (pl. *adósságot csinál ~ eladósodik, hisztit vág le ~ hisztizik*), a perifrastikus szerkezetek inkább a formális regiszter elemei. Annak ellenére, hogy a szintetizáló, tömörítő és az analitizáló, szétagoló nyelvi megoldások közötti választás – a Kemény (2009) által tételezett más tendenciákkal egyetemben – elsősorban interakcionális stilisztikai kérdésként tűnik fel, a stílus különbségek mögött sok esetben grammatikai, szemantikai és pragmatikai jelenségek állnak, a stílusnorma, a stílus helyesség ugyanis a nyelvi norma része, annak egyik rétege, amely nem önmagában, hanem más grammatikai tényezőkkel együtt aktivizálódik (l. Heltainé Nagy 2020).

A funkciói és szerkezetek morfoszintaktikai, szemantikai és pragmatikai szempontból egyaránt idioszinkratikus tulajdonságokkal rendelkeznek, mégsem alkotnak jól körülhatárolható szószerkezeti osztályt, ráadásul a széles körben funkciói és szerkezeteknek tartott szókapcsolatokat is nagy fokú heterogenitás jellemzi. Ez a változatosság, illetve rendszerezési bizonytalanság a funkciói és szókapcsolatok szerkezeti, jelentéstani, lexikológiai és pragmatikai átmenetiségének tulajdonítható: a funkciói és szókapcsolatok változó mértékben deszemantizálódtak, részben igei, részben segédigei természetűek; a funkciói és szerkezetek a szintagmák és a morfológiai típusú szerkezetek között helyezkednek el; lexikológiai szempontból az alkalmasság, szabad szószerkezetek és a globálisan értelmezhető, idiomatikus jelentésű, állandósult szókapcsolatok tulajdonságait egyaránt magukon viselik; használatuk elsősorban a hivatalos stílus, illetve a jogi nyelvhasználat jellemzője, kommunikációs szerepük azonban nem korlátozódik csupán a formális regiszterre.

A funkciói és szerkezetek használata nyelvtipológiai szempontból más nyelvi jelenségekkel is párhuzamba állítható. Brdar Mario (2020) egy kontrasztív szempontú vizsgálat során a rezultatív, a mozgásemény-, az eponimikus, a bővített aszkriptív és a funkciói és konstrukciók mint epifenomének között úgy teremt koherens kapcsolatot, hogy egy olyan tágabb, kognitív és funkcionális nyelvészeti keretbe helyezi azokat, amelynek kiindulópontját a prágai strukturalista iskola kommunikációs

dinamizmus fogalma, illetve a centrifugális és centripetális állítmány koncepciója jelenti: a centripetális (ígei keretű) állítmányok maguk felé vonzzák a szemantikai súlypontot, a centrifugális (szatellit keretű) állítmányoknál viszont a szemantikai súlypont akár mellékmondatba való kitaszítása figyelhető meg, a két extrém pólus pedig egy olyan kontinuumot hoz létre, amelyen belül a legtöbb nyelv elhelyezhető. A funkcióigés komplex állítmány szemantikai magjának centrifugális elhelyezése így a morfológiai szempontból gazdagnak tekinthető magyar nyelvet a dominánsan szatellit keretű nyelvek felé közelíti.

A funkcióigés szerkezetek megléte nem nyelvspecifikus tulajdonsága a magyar nyelvnek, az ilyen típusú nyelvi alakulatok ugyanis nemcsak az uráli, hanem az indoeurópai nyelvcsalád több nyelvének lexikális elemkészletében is megtalálhatóak (pl. ang. *to expose to danger* 'veszélynek tesz ki' ~ *endanger* 'veszélyeztet', ném. *Entscheidung treffen* 'döntést hoz' ~ *entscheiden* 'dönt', rom. *a pune la arest* 'letartóztatásba helyez' ~ *a aresta* 'letartóztat'). Ittész Máté (2017) szerint a funkcióigés szerkezetek kategóriája már az indoeurópai alapnyelvben is létezhetett, viszont konkrét funkcióigés szerkezetek rekonstrukciója nem lehetséges, mivel egyrészt a korán adatolt leánynyelvekben nincsenek olyan funkcióigés szerkezetek, amelyeknek tagjai kognátumok lennének, másrészt pedig a funkcióigés szerkezetek kialakulása a nyelvek független újítási tendenciáival, illetve az idegen nyelvű szerkezetek tükröfordítással történő átvételével is kapcsolatba hozható. Ennek ellenére a funkcióigés szerkezetek (ang. *support-verb constructions*, ném. *Funktionsverbgefüge*, rom. *sintagme verbale funcționale*) tudományos szempontú tanulmányozásában kontrasztív módszerek is alkalmazhatóak, ezek pedig azért is eredményesek, mert a vizsgált szerkezetek legfontosabb grammatikai attribútumai viszonylag univerzálisnak tekinthetőek (l. pl. Măciucă 2012; Wittenberg 2016; Brdar 2020).

2. A funkcióigés szerkezetek helye a nyelvművelésben és a szinkronikus nyelvleírásban

A funkcióigés szerkezetek nyelvhasználatbeli kimutatása, vizsgálata és megítélése elsődlegesen a 19–20. századi nyelvművelő irodalomnak köszönhető (l. pl. Riedl 1897; Parlagi 1907; Simonyi 1915; Nyeviczkey 1915; Szikla 1918; Dénes 1920; Dengl 1938; Prohászka 1956; Károly–Zsembery 1960; Szathmári 1975). A hagyományos, szubjektív értékítéletekre támaszkodó nyelvművelés az egyetlen igével vagy névszóval is helyettesíthető analitikus összetételeket „terpeszkedő”, illetve „terjengős” kifejezéseként határozta meg, használatukat pedig nyelvhelyességi hibának, konstitutív szabályszegésnek tételezte. Bár a „terpeszkedő kifejezés” megnevezés sok esetben a *funkcióigés szerkezet* nyelvművelői megfelelője, a két kifejezés külön-külön más nyelvi szerkezetekre is vonatkozhat: egyrészt vannak olyan funkcióigés szerkezetek, amelyek nem tekinthetőek „terpeszkedőknek”, mivel nem rendelkeznek monolexémikus megfelelővel, másfelől pedig vannak olyan „terpeszkedő kifejezések” is – például a határozóragos főnévvel helyettesíthető

névutós szerkezetek (pl. *a résztvevők számára ~ a résztvevőknek, az előadás keretében ~ az előadáson*) – amelyek nem tekinthetők funkcióigés szerkezeteknek (Csorba 2010b: 132–133; Lanstyák 2019: 66).

A funkcióigés szerkezetek stigmatizációs folyamatának kezdeti szakaszában a nyelvművelők leginkább az idegenszerűség vádjával illették a magyar perifrastikus szerkezeteket, ezeket ugyanis német körülíró szerkezetek tükörfordításaiként, illetve német mintára keletkező szókapcsolatokként határozták meg: „a németnek van bizonyos hajlama a direkt, a közvetlen kifejezés elkerülésére, a körülírásra, az egyszerű cselekvést kifejező igének még főnévvel való támogatására: e hibás hajlam a magyarban is érvényesül a német minta után” (Riedl 1897: 100); „[a]zelőtt a tésztát nyújtották vagy kezet nyújtottak, de a mai nemzedék – a német szokást majmolva – mindent nyújt: nem ízelítőt ad vagy küld, hanem *mutatványt nyújt*, [...] *alapot nyújt*, *szilárdságot nyújt*, *állandóságot nyújt*, egyszóval: nyújtja mindazt, amit a német *bieten!*” (Parlagi 1907: 314). Riedl Frigyes arra is rámutat, hogy az analitikus szókapcsolatok voltaképpen a német nyelvben is kifogásolt szerkezetek, így tehát „azt lehet mondani, hogy német nyelv- vagy stílushibát ültettek át a magyarba” (1897: 98). Simonyi Zsigmond az idegenszerűség vádját azzal fokozza, hogy a funkcióigés szerkezetek használatát nem egyszerű germanizmusnak, hanem láncszerűen terjedő kontaktushatásnak véli: „[g]yakori idegenszerűség az igéknek főnévvel való föloldása”, és „[k]étségtelen, hogy a legtöbb ilyen körülírás a megfelelő német kifejezés utánzása”, ugyanakkor „az újabb német prózának ez a mindinkább elhatalmasodó szokása tulajdonképp [...] a franciának utánzása” (1915: 437).

A funkcióigés szerkezetek negatív nyelvművelői megítélésének egy másik jelentős, elsősorban stilisztikai természetű indoka a funkcióigés szerkezetek formális stílusértékével kapcsolatos, a hosszadalmasság, a nominalizáltság, a bonyolult fogalmazásmód ugyanis a hivatalos stílus jellemzője, ezt pedig a hagyományos nyelvművelés több szempontból is kritizálta, gyakran deviánsnak, magyartalannak bélyegezte: „Valami különleges választékos nyelven, ékes stílusban akar mindenki írni, s nem gondoljuk meg, hogy már az iskola tanítása szerint is a legjobb stílus az, amely a legegyszerűbb és legvilágosabb; a legmagyarosabb pedig a népies stílus, mely mindazonáltal kerüli a póriast és a tájszólást.” (Szikla 1918: 72); „Nálunk magyaroknál a hivatalokban idők folyamán szintén valami sajátságos műnyelv vagy talán *osztálynyelv* fejlődött ki.” (Dénes 1920: 11). A formális stílussal, illetve a hivatalos nyelvhasználattal szemben kialakított nyelvművelői ellenszenv tehát felerősítette a funkcióigés szerkezetek ellen támasztott „terjengősség” érvét, a szétagoló szerkezetek használata így a bőbeszédűség, a szószaporítás egyik jellemvonásává vált: „Csakugyan igen gyakran több szót használunk a szükségesnél. Igaz az is, hogy terjengősebb szólamaink gyakorta írhatók a magyarosság rovására is. A magyar ember *tagad* valamit. Hivatalosan azt mondjuk róla, hogy »tagadásba veszi«. Az adós semmit sem *fizetett*. Kijelentjük, hogy »fizetést egyáltalán nem teljesített, illetve nem eszközölt«. [...] Pedig így írunk, mert szinte úgy érezzük, hogy a

hivatalos hang nem volna eléggé nyomatékos, ha megmaradnánk az egyszerű, a természetes szavaknál.” (Nyeviczkey 1915: 67). A nyelv művelők a funkcióigés szerkezetek igei tagját a „szemantikai kiüresedtség”, illetve a szerkezet pusztán igei variánssal való helyettesíthetősége miatt fölöslegesnek, redundánsnak gondolják, sem szemantikai, sem pedig szintaktikai szerepet nem tulajdonítanak neki, és „magyartalanak” is bélyegzik: „e szavak nemcsak hogy többnyire fölöslegesek, de [...] a mondatok elmagyartalanítását okozzák.” (Szikla 1918: 74); „[a terpeszkedő ige] tulajdonképpen értelme már annyira elkopott, hogy valóságos minden igévé lett, amely aztán hol pongyola kifejezéstelenségével, színtelenségével, hol meg idegenszerűségével rontja a beszédet, a stílust” (Dengl 1938: 196).

A funkcióigés szerkezetek ellen a nyelv művelő irodalom végső soron olyan idealista, általánosító és antropomorfizáló állításokat, nyelvi mítoszokat is megfogalmaz, amelyek a magyar nyelv, illetve a magyar beszélő sajátosnak elgondolt „természetére” vonatkoznak. Dénes Szilárd egy teljes mértékben szubjektív, semmilyen empirikus adattal alá nem támasztott „nyelvlélektani fejtegetést” állít a funkcióigés szerkezetek egyik alcsoportjára is jellemző személytelenség elítélésének szolgálatába: „[A] magyar természetnek az úgynevezett szubjektív-reális felfogás- s gondolkozásmód felel meg [...]. Világosabban szólva, a magyar lélek a külvilág jelenségeit mindig az *én*-nel való kapcsolatban igyekszik felfogni, és [...] ez a lelki sajátság a nyelvi kifejezőmódban is visszatükröződik...” (Dénes 1920: 12). Egyes nyelv művelők tehát a funkcióigés szerkezetek kiküszöbölésére irányuló törekvéseikben a passzív szerkezetek elleni „küzdalem” folytatását véltek felfedezni, a szenvedő igeragozásnak a magyar nyelvhasználatból való kiszorulását ugyanis a személytelenség nyelv művelői elítélése is indukálta. Bár a latin és a német hivatalos nyelv mintájára „sokáig kísértett a szenvedő szerkezet a magyar hivatalos nyelvben is”, „ma már leplezetlen alakjában nem is igen találkozunk vele”, viszont „burjánzik a *kerül, nyer, történik* igékkel palástolt szenvedőalak”, tehát „[a] szenvedő szerkezet csökevényei is szülnek felesleges szavakat” (Károly–Zsembery 1960: 152). Egyes nyelv művelői álláspontok nem csupán a nyelvi formákat, hanem magukat a beszélőket is megbélyegzik, a funkcióigés szerkezetek használatát egyenesen erkölcsi hibának, nyelvhasználati jellemhibának tekintik: „a körülményeskedés, a homályos, nem egyértelmű megfogalmazás mögött egyszer-egyszer a fogalmazó felelősségének elhárítása vagy legalábbis elhomályosítása húzódik meg” (Szathmári 1975: 283).

Az igei analitikus szerkezetek normatív megítélése a 20. század második felében árnyaltabbá válik abban az értelemben, hogy a funkcióigés szerkezetek használatának mindaddig konstitutív, tehát szűkebb értelemben vett nyelvtani szabályszerűségként való felfogása, amely azt sugallta, hogy az adott nyelvi formák eredendően helytelenek, egyre inkább háttérbe szorul, és a stigmatizált nyelvi alakulatok előfordulása a konkrét beszédhelyzettel összefüggésben regulatív, tehát nyelvhasználati hibává minősül át: „[E] kifejezések, szavak önmagukban nem róhatók meg. De ha az iratokban hemzsegnék, és a körmönfonság benyomását

keltik, akkor már helyteleníteniünk kell használatukat.” (Károly–Zsembery 1960: 149). Emellett a nyelvművelő tanulmányok nyelvi példái között olyan szerkezetek is megjelennek, amelyek a szétagoló formák nyelvhasználatbeli létjogosultságát bizonyítják, tehát egyes funkciógés szerkezetek – bizonyos körülmények között – elfogadottá válnak. Prohászka János (1956: 187) például a funkciógés szerkezeteket alapvetően elítélő álláspontja ellenére megjegyzi, hogy „amiképpen nem mind arany, ami fénylik, azonképpen nem mind hiba, ami annak látszik”, és egyes „felhígított igei kifejezések” helyénvalóságát nyelvtörténeti, illetve stilisztikai érvekkel támasztja alá: „vannak olyan terjedelmesebb igés szerkezetek, amelyek a régi nyelvben is használatosak voltak, s ma is helyénvalók”; „az írásmű tárgya, műfaja, stílusa vagy a mondanivaló hangulata bizonyos helyzetben néha a hosszabb, körülírással, esetleg ünnepélyesebbnek ható formát kívánja meg” (1956: 187). T. András László (1956) – Prohászka (1956) cikkére reflektálva és az alakulatok kontextuális vizsgálatát megelőlegezve – azt hangsúlyozza, hogy a ragos főnévből és igéből álló szerkezetek akár német eredetűek, akár a magyar nyelv belső fejleményei, önmagukban nem helytelenek mint szerkezetek, az ige „körülírása” pedig adott esetekben – például a passzívum, a befejezettség kifejezésére – elkerülhetetlen. Ezt a relativizáló álláspontot képviseli Károly Sándor és Zsembery István is, akik arra hívják fel a figyelmet, hogy a jogi szaknyelvben bizonyos fogalmak terminológiai megnevezésére jelentéskülönbség miatt „sokszor nem alkalmas [...] a főnévképző nélküli igei alapszó, például *ügyel*, hanem a képzett főnevet kell használnunk egy általánosabb jelentésű, a fogalomhoz lényegében újat nem adó igével összekapcsolva (*ügyeletet tart*)”, valamint „[m]egokolt lehet az ige helyettesítése az igéből képzett főnévnek és egy általánosabb jelentésű igének a kapcsolatával a jelentés árnyalása érdekében”, illetve „[h]asználhatjuk a körülírással formát a nagyobb nyomaték kedvéért is” (1960: 149).

A funkciógés szerkezetekkel kapcsolatos, elsődlegesen nyelvművelői értekezéseket áttekintve megállapítható, hogy a szétagoló alakulatok erős stigmatizáltsága voltaképpen a szerkezetek olyan valós vagy tételezett nyelvi tulajdonságaira vezethető vissza, amelyek általános jellegük miatt a hagyományos nyelvművelés mindenkori célkeresztjében álltak. Lanstyák István a funkciógés szerkezetek megbélyegzésének indokai közé az idegenszerűség, a terjengősség, a nehézkesség, bonyolultság, nehéz érthetőség, a személytelenség, illetve a formális stílusérték vádját sorolja, bemutatva az egyes szempontok mögött lappangó általános (a beszédhelyzetet és a szövegösszefüggést figyelmen kívül hagyó nyelvi autonomizmus, a nyelv ideális formáját tételező nyelvi platonizmus, a nyelvváltozati sokféleségről tudomást nem vevő nyelvi homogenizmus, a használt nyelvi formákat a beszélők jellemével összekapcsoló nyelvi moralizmus) és specifikus (nyelvi purizmus; nyelvi redundanzizmus, szisztemizmus, brevizmus; nyelvi extrudizmus; nyelvi szimplicizmus, perpcionizmus; nyelvi karakterizmus, idiomizmus; nyelvi aformalizmus, naturizmus, verbizmus, expresszivizmus, plebejizmus) ideológiákat

is (2020: 56–69). Lanstyák ugyanakkor arra is rámutat, hogy a felsorolt nyelvhelyességi szempontok nyelvészeti szempontból is értelmet nyernek, illetve hasznossá válnak, ha nem nyelvhelyességi, hanem nyelvi helyénvalósági keretbe helyezzük őket, vagyis nem a nyelvi autonomizmus, hanem a közléshelyzetre fókuszáló nyelvi szituacionizmus ideologikus terében tájékozódunk (2020: 69–73). A nyelvi kontextualista megközelítés szerint „[h]elyénvaló az a nyelvi forma, melyet mind a beszélő, mind a befogadó adott közléshelyzetben kommunikatív céljainak eléréséhez megfelelőnek érez”, a funkcióigés szerkezetek idegenszerű, terjengős, nehezen érthető, formális stb. megítélésében tehát a beszédhelyzettel összefüggésben a használat értelmi, érzelmi, stilisztikai, stb. helyénvalóságát lenne célszerű figyelembe venni (Lanstyák 2020: 69).

Bár a „terpeszkedő kifejezéseket” a nyelvművelők évtizedeken át megbélyegezték, illetve kerülendőnek tartották, azok mégis használatban maradtak, ez pedig azt igazolja, hogy létrejöttüknek, fennmaradásuknak és analógiás terjedésüknek valóban releváns indítéka van, amely abban is megnyilvánul, hogy az analitikus szerkezetek és a megfelelő puszta igei variánsok között nemcsak stiláris, hanem gyakran szemantikai funkciómegoszlás is végbemegy. Budai László (1984) szerint „tagadhatatlan tény, hogy nyelvérzékünk a stílusbeli különbségeken túl a jelentésbeli különbségeket is érzi a terpeszkedő kifejezések többsége és a helyettük javasolható igék között” (318), az eltérések közé pedig az aspektust, a vonzatszerkezetet, az igenemet, az aktuális tagolást és a lexikai jelentést érintő különbségeket sorolja, és arra is felhívja a figyelmet, hogy azokból a szókapcsolatokból, amelyeknek a névszói komponense összetett szó (pl. *piackutatást végez*) vagy jelzői bővítménnyel rendelkező főnév (pl. *több irányú intézkedés történik*), egyáltalán nem képezhető egyszerű ige (319–320).

A funkcióigés szerkezetek elterjedt használatának és grammatikai sajátosságainak, illetve az ezeket feltáró szakmunkáknak (l. pl. Prohászka 1956; T. András 1956; Károly–Zsembery 1960; Budai 1984) köszönhetően a *Nyelvművelő kézikönyv* differenciált módon kezeli az igei alaptagú, széttagoló szerkezeteket, amelyeket három, értékítéletekkel ellátott kategóriába sorol: az idegen mintára keletkezett, magyar szemlélettel ellenkező, tartalmi vagy stílusárnyalati többletet nélkülöző, helytelen és okvetlenül kerülendő kifejezések (pl. *bevásárlást eszközöl*) mellett megkülönbözteti a köznyelvben általánosan elterjedt, átvitt vagy képes értelmű, bizonyos mondatszerkezetekben elkerülhetetlen, tehát elfogadható (pl. *feledésbe merül*) és a csupán alakjukra nézve „terpeszkedő”, szólásszerű vagy sajátos jelentéstartalommal, rétegnyelvi, stiláris árnyalattal rendelkező, így semmiképpen sem helyteleníthető (pl. *zokon vesz*) szerkezetek csoportját is (vö. Grétsy–Kovalovszky 1985: 1007–1015). Mivel a kategorizálás nem objektív kritériumok szerint történik, a tételezett csoportok között nem vonhatóak éles határok, az esetleges minősítés így csupán az egyéni nyelvérzékre támaszkodhat. Sziklai Lászlóné (1986) az egyértelműen preskriptív színezetű „terpeszkedő kifejezés”

szókapcsolat helyett az igei alaptagú, széttagoló szerkezetek megnevezésére a semlegesebb „körülíró szerkezetek” terminust javasolja, és több érveléssel is alátámasztja azok helyénvalóságát, „funkcionális előnyét” (269): a „körülíró szerkezetek” bizonyos választékosságot kölcsönöznek a stílusnak; az egyszerű igékkel ellentétben, amelyek többnyire többjelentésűek, a „körülíró szerkezetek” többsége egyjelentésű, így a tudományos stílusú művekben terminusértékű; a szerkezet főnévi tagja jelző(ke)t is kaphat, ezáltal pontosabban jellemezheti az adott cselekvést, történést, állapotot, minőséget stb.; a „körülíró szerkezetek” és az azoknak megfelelő egyszerű igék gyakran stilisztikai szempontból különböznek egymástól, más jelentésárnyalatot fejeznek ki, esetleg komplex szemantikai viszonyban állnak egymással, az analitikus szerkezetek ugyanis kezdést, folyamatot, befejezést, intenzív cselekvést fejezhetnek ki, illetve az ige eseményszerkezetét is megváltoztathatják (271–272).

Bár a javasolt „körülíró szerkezet” megnevezés a „terpeszkedő”, illetve a „terjengős” metaforikus jelzők viszonylatában valóban leíróbb szemléletűnek tűnik, nem értek egyet Dobos Csilla azon megállapításával, mely szerint a terminus „megfelel az adott nyelvi jelenség specifikumának, és mentes minden negatív felhangtól” (2001: 14), ugyanis a körülíró jelleg konnotatív módon a „terjengősséghez” hasonlóan azt implikálja, hogy a szerkezetek szószaporítóak, körülírnak egy olyan másik nyelvi elemet, amelyhez képest csupán másodlagosnak tekinthetőek, tehát egy olyan preskriptív álláspontot sugallnak, amely még a közelmúlt nyelvművelő irodalmában is megjelenik (l. pl. Grétsy–Kemény 2005; Zimányi 2006; Bősze 2007). A funkciógés szerkezetek azonban nem tekinthetőek redundánsnak az esetleges igei megfelelőjükhöz képest, hanem a denotatív jelentés szempontjából csupán két külön lexéma hordozza azt az információt, amelyet az ige önmagában tartalmaz, sőt az is előfordulhat, hogy az analitikus szerkezetet tartalmazó mondat kevesebb szabad morfémből áll, mint a pusztán igei állítmánnyal rendelkező mondat (vö. Lanstyák 2020: 62). Zimányi Árpád (2006) szerint a szintetikus és az analitikus alakulatok „grammatikai szinonimáknak” tekinthetőek, nyelvváltozattól, illetve stílusértéktől függően használhatóak, ugyanis a korábban helytelenített formák megszokottságuk, „nyelvi panellé szilárdulásuk” miatt részben vagy teljesen elfogadottá váltak (46–47), ennek ellenére a funkciógés szerkezetek használatát mégis a terjengősség alapesetei közé sorolja, és olyan nyelvi jelenségekkel állítja párhuzamba, mint a pleonazmus, a tautológia, a redundancia, a diskurzusjelölés vagy a közhely (40–41). Az orvosi szaknyelv „terpeszkedő kifejezéseiről” Bősze Péter (2007) közölt részletes nyelvi példatárat azt javasolva, hogy „[a]mit egy szóval, tömören kifejezhetünk, azt lehetőleg írjuk úgy, és ne szó szerkezettel, több szóval”, ugyanis „a hosszadalmas, dagályos mondatokban a »mellékszavak« – a felesleges szavak – általában segédige szerepűek, amelyeket már nem eredeti jelentésüknek megfelelően alkalmazunk” (35). A *Nyelvművelő kézikönyvtár* – mindenféle leírásra, differenciálásra törekvő előzményt figyelmen kívül hagyva – ugyanazokat a nyelvhelyességi vádakokat sorolja fel a „terjengős kifejezésekkel” szemben, mint amelyekkel azokat a 19. század végétől

kezdvé megbélyegezték: „ritkán van jelentéstöbbletük”; „többszörre szükségtelenül hivataloskodnak, a tudományos és szakmai zsargon eszközeiként pedig köntörfalaznak, fontoskodnak”; „[g]yakori használatuk gondolati önállótlanagra, sablonosságra, olykor a személyes felelősségvállalás kerülésére vall”; „mivel általában pontatlanok, őszintétlenek, rombolják a bizalmat a nyelvi érintkezésben is”; „[e]gy részük ráadásul idegenszerűség (általában germanizmus, ritkábban latinizmus)” (Grétsy–Kemény 2005: 555).

A nyelvművelés szubjektív értékítéleteken alapuló, preskriptív megállapításai a nyelvtudomány szempontjából is hasznosíthatónak bizonyulhatnak, ha azokat az egyszerű elutasítás helyett kutatási hipotéziseknek tekinti, és empirikus módon vizsgálja tudományos helytállóságukat. Heltai Pál és Gósy Mária (2005) az idegenszerűség, illetve a bonyolultság, nehéz érthetőség intuitív feltételezésére alapozva végzett egyrészt kontaktológiai, másrészt pedig pszicholingvisztikai természetű, empirikus vizsgálatot, amely a fordítói tevékenységnek a funkcióigés szerkezetek használatára, a használatnak pedig a feldolgozásra, a megértésre gyakorolt hatását igyekezett kimutatni. A szerzőpáros két magyarul írt és egy angolból fordított szakkönyvben, továbbá kilenc szakfordító hallgató képesítő fordításában vizsgálta az *eszközöl*, *kerül*, *mutat*, *nyújt*, *rendelkezik*, *szolgál*, *végez* és *szerepel* igékkel alkotott funkcióigés szerkezeteket, és az eredmények alapján arra a következtetésre jutott, hogy nem feltétlenül igaz az, hogy a fordításokban több a funkcióigés szerkezet, mint az eredeti magyar szövegekben, ugyanakkor a hallgatók szövegeiben előforduló szerkezetek magas száma arra utalhat, hogy a nyelvileg tudatosabb, hivatásos fordítók helyett inkább a szakemberek és az alkalmi fordítók azok, akik az analitikus szerkezetek terjedésében jelentősebb szerepet játszanak (Heltai–Gósy 2005: 477–479, 485–486). A szövegmegértés szempontjából Heltai és Gósy azt állapította meg, hogy a nyelvművelők által helytelenített szerkezeteket tartalmazó megnyilatkozásokat a kísérleti személyek hosszabb idő alatt dolgozták fel, mint az egyszerű igés állítmánnyal rendelkező mondatokat (2005: 479–485; vö. Wittenberg 2016). E tekintetben tehát a nyelvművelői értékelésnek van valóságalapja, az eredmények megbízhatóságát azonban gyengíti az, hogy a kutatók kevésbé elterjedt kifejezésekkel dolgoztak, és az alapvetően írott nyelvre jellemző szerkezetek megértését nem azok megszokott közegében, hanem felolvasás során, szövegkörnyezet biztosítása nélkül vizsgálták (Heltai–Gósy 2005: 485–486; Lanstyák 2020: 63). A formulaszerű nyelvhasználat, a mentális lexikonban holisztikusan tárolt, egységként előhívott plurilexémikus szekvenciák koncepciójára alapozva a szerzőkben az a feltételezés is megfogalmazódott, hogy a funkcióigés szerkezetek használata olyan stratégia, amely megkönnyíti, illetve felgyorsítja a beszédprodukciót, ez azonban a feldolgozásra nézve hátrányos lehet abban az esetben, ha a vevő nem formulaszerű szekvenciaként ismeri fel az adott nyelvi jelcsoportot (Heltai–Gósy 2005: 485–486). Heltai továbbá azt is megfigyelte, hogy az analitikus szerkezetek értelmi feldolgozása a szintetikus szerkezetekéhez képest nem minden esetben jelent komplexebb mentális folyamatot:

a szakfordítók például a célnyelvi szövegben gyakran automatikusan szaknyelvi kollokációkká alakítják át a forrásszöveg egyelemű terminusait, az explicitációval létrejövő szerkezetek ugyanis egyrészt jelzik a szöveg szakmaiságát, másrészt pedig a célnyelvi közönség számára megszokottabbak, így pedig könnyebben feldolgozhatóak (2009: 22).

Csorba Gábor (2010a) empirikus kutatása a funkcióigés szerkezetek terjedtségére vonatkozó nyelvművelői megállapításokra adott válaszként értelmezhető, ő ugyanis korpusznyelvészeti módszereket alkalmazva azt bizonyította, hogy a funkcióigés szerkezetek kollokációs egységként sajátos szemantikai prozódiaval rendelkeznek, amely egyes esetekben sem az alkotóelemek, sem pedig a szintetikus nyelvi formák prozódijával nem egyezik meg, erre pedig a funkcióigés szerkezetek fordítása során is érdemes odafigyelni. A szemantikai prozódia (*semantic prosody*) a kiterjesztett nyelvi egységeket vizsgáló 2S3C-modell egyik komponense a mag (*core*, invariáns egység), a kollokáció (*collocation*, a mag vagy kulcsszó nyelvi környezete), a kolligáció (*colligation*, a kollokációt képező lexémák grammatikai mintázata) és a szemantikai preferencia (*semantic preference*, az adott maggal gyakran előforduló lexémák közös lexikai mezeje) mellett, amely a lexikai egység pragmatikai és attitudinális funkcióját határozza meg (vö. Sinclair 2004; Csorba 2010a). A szemantikai prozódia tehát bizonyos mértékben összefügg a szójelentésnek azzal az összetevőjével, amelyben a beszélőközösségnek a jel tárgyához való értékelő viszonyulása fejeződik ki, és amelyet a kognitív nyelvészet értékjelentésnek nevez (vö. Szilágyi 1996: 11). Például az *irányába hat* kifejezés szemantikai prozódija alapvetően pozitív (*a növekedés, az együttműködés, a szabad verseny stb. irányába hat*), ez pedig reménykedő attitűdöt érzékeltet, míg a szerkezethez szemantikailag közel álló *eredményezhet* ige esetében a prozódia félelmet, bizonytalanságot sugallva észlelhetően a negatív pólus felé mozdul el (*drágítást, feszültséget, válsághelyzetet stb. eredményezhet*) (Csorba 2010a: 26–27).

A 20. század végétől kezdődően a nyelvművelés előíró megállapításai mellett a magyar szakirodalomban is hangsúlyosan jelentkeznek a „terpeszkedő szerkezetek”, vagyis a (ragos) névszóból és deszemantizálódott igéből álló szókapcsolatok objektív szempontú leírásának igénye. A nyelvtudomány a deskriptív szemlélet értelmében már nem kontextusfüggetlenül és minősítő szándékkal vizsgálja az analitikus alakulatokat, hanem az azokat tartalmazó nyelvi megnyilatkozások fizikai és értelmi környezetét is figyelembe véve igyekszik felfedni a szerkezetek specifikumait, előfordulásuk nyelvi és nem nyelvi tényezőit. Ezt az álláspontot képviselve vezette be Keszler Borbála (1992; 1995) a nyelvtudományi diskurzusba az európai nyelvtanítás eredményeit felhasználva egy lehetséges új szófaji kategória megnevezésére a *funkcióige*, a funkcióigét tartalmazó szókapcsolat megjelölésére pedig az értéksemleges *funkcióigés szerkezet* kifejezést. A bevezetett terminusok valójában a német nyelvészeti szakirodalom megfelelő szakszavainak (*Funktionsverb*, *Funktionsverbgefüge*) tükörfordításai, ez pedig azért is lényeges, mert a német funkcióigés szerkezetek

korai, intenzív és mélyreható vizsgálata (l. pl. Daniels 1963; Polenz 1963) az alakulatokat kutató magyar nyelvészek számára egyfajta módszertani mintát is jelenthetett.

A deskriptív szemlélet érvényesítése és elterjedése következtében a funkcióigés szerkezetek specifikus tulajdonságait a 21. századi magyar leíró nyelvtanok (l. pl. MGr.; Bajor et al. 2006; Hegedűs 2019) már tárgyalják, a modern, strukturalista jellegű grammatika a funkcióigés szerkezeteket az idiómaszerű komplex régensek (Komlósy 1992: 487–519; Dobos 2007a), illetve az igemódosítót tartalmazó komplex predikátumok (É. Kiss et al. 2003: 33–39) egyik típusaként integrálja a nyelv rendszertani leírásába. Az igei alaptagú, szétagoló szerkezetek nemcsak a szűkebb értelemben vett szintaktikai, hanem szemantikai (l. pl. Károly 1970; Hrenek 2017, 2021), frazeológiai (l. pl. O. Nagy 1968; Forgács 2008), pragmatikai-stilisztikai (l. pl. B. Kovács 1999; Forgács 2001), illetve fordítástudományi (l. pl. Dobos 2007b; Csorba 2010a) vizsgálódások tárgyát képezik, sokszínűségük, sajátos jellegük miatt pedig mindmáig foglalkoztatják a kutatókat.

3. A funkcióigés szerkezetek diakrón szempontú megközelítése

A funkcióigés szerkezetek 19–20. századi negatív nyelvművelői megítélése, illetve viszonylag újnak számító nyelvtudományi megközelítése implicit módon azt érzékelteti, hogy az igei alaptagú, szétagoló szerkezetek használata voltaképpen az új- és az újabb magyar kor előzményekkel nem rendelkező sajátossága. Bár egyes szakirodalmi munkák történeti szempontú megállapításokat is tesznek, ezek gyakran megalapozatlanok és ellentmondásosak: míg Zsilinszky Éva (1996) és Dobos Csilla (2001: 10) szerint az igei alaptagú, szétagoló szerkezetek a 17. századi formálódó magyar jogi terminológia írott nyelvének részét képezik, ugyanakkor más kontextusokban nagyrészt korábbi adatolhatók, tehát nem a 17. századi jogi nyelvhasználat újításai, addig Kemény Gábor (2009) és Bajor et al. (2006: 296) azt állítja, hogy a funkcióigés szerkezetek az analitikus tendencia körébe tartozó újabb jelenségek közé tartoznak, keletkezésük pedig a szóképzés mellett az összetétellé válás szóalkotásmódjának 19. századi felerősödésének köszönhető, amelyet német kontaktushatások és nyelvújítói javaslatok egyaránt indukáltak. Mindezek ellenére *A magyar nyelv történeti nyelvtana* szerint a funkcióigés szerkezetek jelenléte már a kései ómagyar korban is kimutatható: „[a] kötött bővítményű főnév a mondatban gyakran valamilyen általános jelentéskörű, ill. a vonzat szempontjából lényegtelen jelentésben használt, »üres« igével alkotott szókapcsolat tagjaként jelentkezik”, a gyakrabban használt üres igeik közé a *van* ’rendelkezik’, illetve a *nincs* (*ereje, panasza, hite* stb.), az *ad* (*hálát, erőt, részt* stb.), a *vall* (*kétséget, gondolatot, irgalmasságot* stb.), a *tesz* (*panaszt, tanácsot, sírást* stb.), a *tart* (*haragot, penitenciát, reménységet* stb.), a *mutat* (*szégyent, dagályt, kegyetlenséget* stb.) és a *van* ’létezik’ (*öröm, emlékezet, kételkedés* stb.) sorolható, a megfelelő ige kiválasztásában pedig „a mondanivaló tartalma, stílusa, valamint a latin eredeti szöveg mintája” egyaránt

szerepet játszhatott (S. Hámori 1995: 411–412). A magyar funkcióigés szerkezetek kialakulása tehát egyáltalán nem tekinthető új fejleménynek, megjelenésük egészen a kései ómagyar korig vezethető vissza, használatuk a vizsgált adatok alapján történeti folytonosságot mutat, mindmáig való fennmaradásuk, illetve újabb elemekkel való bővülésük pedig releváns kommunikációs szerepüket igazolja.

A funkcióigés szerkezetek lexikológiai kategorizálásának bizonytalansága a lexikográfiai gyakorlatban is megmutatkozik, a nyelvtörténeti szótárak ugyanis különbözőképpen kezelik ezeket a sajátos szókapcsolatokat: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) feltehetően terjedelmi okok miatt – bár kivételes esetekben szókapcsolatokat is szerepeltet címszóként – nem sorolja fel az érintett igék szócikkeiben a velük létrejött szó szerkezeteket, a *Magyar nyelvtörténeti szótár* (NySz.) és a *Régi magyar glosszárium* (Gl.) a címszóként szereplő ige szócikkében közli a különféle bővítményekkel állandósult szókapcsolatokat, válogatása azonban olykor esetlegesnek tűnik, így az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (a továbbiakban SzT.) tekinthető az egyetlen olyan nyelvtörténeti kézikönyvnek, amely a teljesség igényével – Szk. jelzéssel ellátva vagy külön jelentésszámmal megjelölve – mutatja be az egyes igék szócikkeiben mindazokat a szó szerkezeteket, amelyekben az igei alaptag és annak bővítménye lexikai egységet alkot (vö. Zsilinszky 1996: 93). Ennek következtében a vizsgálat anyagául szolgáló korpuszt a SzT. köteteiből gyűjtöttem, a történeti nyelvi adatok földrajzi eloszlását pedig következőképp nagyrészt a történelmi Erdélyre, illetve a Partiumra korlátoztam.

Mivel a SzT. adatai főként a 16. és a 19. század közötti időszakból származnak, a funkcióigés szerkezetek használata hozzávetőlegesen a középmagyar és az újmagyar korban figyelhető meg, földrajzi szempontból pedig az adatok Erdély mindenik tájegységére kiterjednek. A vizsgálat körébe vont nyelvi példák változatos szövegtípusok és regiszterek elemei, a szövegtípusok különféle hivatali és magánéleti iratfajtákból (végrendeletek, törvényszövegek, jegyzőkönyvek, számadáskönyvek, tanúvallomások, törvényszövegek, kelengye- és tárgylajstromok, költségjegyzékek, csere- és adásvételi iratok, nyugták, krónikák, naplók, önéletrajzok, levelezések stb.) épül fel, amelyek nemcsak a korabeli írott, hanem a „leírt (beszélt) nyelvet” (Pusztai 1999: 381) is tükrözik.

A tanulmány azokat a funkcióigés szerkezeteket vizsgálja, amelyek igei komponense történetileg bizonyos mértékű szemantikai kiüresedésen ment keresztül, a prototipikus funkcióigék egyik sajátossága ugyanis az, hogy sematizált jelentéssel rendelkeznek, az autoszemantikus, lexikális jelentésű és a szinszemantikus, grammatikai jelentésű nyelvi elemek között helyezkednek el. Hadrovics László a legelvontabb jelentésű, az elvont jelszerűség felé közeledő nyelvi elemek közé tizenkilenc igt (ad, hagy; bír, győz; fog, kezd; tesz, művel, szerez; tart, űz, folytat; vall; vesz; vet; visel, hordoz; esik, ejt) sorol, amelyek közös tulajdonsága az ún. „megvalósító funkció”, a felsorolt önálló, teljes értékű igt elvont jelentésükben ugyanis történések, cselekvések általános megvalósító igtéivé válnak (1992: 337–352). Ennek ellenére a

győz, hordoz és kezd igék segédigeszerű funkciójában kevésbé vesznek részt funkcióigés szerkezetek létrehozásában, a SzT. a *bír* ige esetében pedig – bár ma már több szerkezet (pl. *tudomással bír; befolyással, értékkel, fontossággal, jelentőséggel bír*) igei komponense – nem közöl funkcióigés típusú szó szerkezeteket. Mindezek értelmében jelen tanulmány a SzT. nyelvi adatai alapján elsődlegesen azokat a funkcióigés szerkezeteket vizsgálja, amelyek szintaktikai alaptagja az *ad, ejt, esik, fog, folytat, hagy, művel, szerez, tart, tesz, űz, vall, vesz, vet* vagy *visel* igék valamelyike.

4. A funkcióigés szerkezetek tipológiája a régi erdélyi magyar nyelvhasználatban

A funkcióigés szerkezeteket olyan szintaktikai és jelentésbeli egységet alkotó, félig kompozicionális névszói-igei szerkezetekként értelmezem, amelyek egy határozóragos, tárgyragos, zéróragos vagy névutós, szemantikailag domináns névszóból és egy sematizált jelentésű, szintaktikailag domináns funkcióigéből épülnek fel, a szókapcsolatok pedig denotatív szempontból gyakran szinonim viszonyban állnak egy olyan egyszerű igével, amelynek szótöve azonos a névszói komponens tövével. Az előbbi meghatározásba tömörített idioszinkratikus tulajdonságok ellenére a funkcióigésnek tekintett szerkezetek és a kompozicionális jelentésű valódi szintagmák, illetve az idiomatikus jelentésű állandósult szókapcsolatok elhatárolása nem minden esetben egyértelmű, továbbá a funkcióigék szemantikai elhomályosultságának mértéke is eltérő lehet. Ennek következtében egyes szerkezetek besorolása – a „ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes” elv alkalmazásával (vö. Lanstyák 2019: 63) – csupán az egyéni nyelvérzéken múlik.

A SzT.-ből gyűjtött nyelvi adatok kategorizálásában a prototípusalapú csoportosítási modellt alkalmazom, amelynek lényege, hogy valamely tetszőleges kategória egy centrális elemből és a köré szerveződő példányok halmazából épül fel úgy, hogy a periférikus elemek mindegyikének létezik legalább egy közös tulajdonsága a központi kategóriaelemmel. A funkcióigés szerkezetek kategorizálásában Molnár Katalin (1999: 133–135) és Lanstyák István (2019) szinkrón szempontú rendszerezésére támaszkodok, ezeket azonban átstrukturálva és kibővítve, a diakrón szemléletet is érvényesítve használom fel.

4.1. A prototipikus funkcióigés szerkezetek osztálya

A prototipikus funkcióigés szerkezetek közé azokat az igei tartalmú funkcióigés szerkezeteket sorolom, amelyek szemantikai alaptagja egy cselekvést vagy történést kifejező névszó, ún. eseménynév, szintaktikai alaptagja egy alulspecifikált jelentésű ige, a teljes szerkezet pedig megfeleltethető egy olyan igével, amelynek szótöve megegyezik a névszói komponens szótövével (vö. Lanstyák 2019: 63–64). A prototipikusnak tekinthető funkcióigés szerkezetek névszója a legjellemzőbb esetben igei tartalmat, vagyis cselevést, illetve történést kifejező szó, ún. eseménynév,

a szerkezet egésze pedig megfeleltethető egy olyan önállóan használt igével, amely mind denotatív jelentésében, mind pedig hangalakjában hasonlít a funkciógés szerkezet névszói komponensére (Lanstyák 2019: 63). Az eseménynév nyelvtani szempontból a szerkezet egyszavas igei variánsának származéka, tehát igéből képzett főnév. A prototipikus funkciógés szerkezetek névszói tagjának morfológiai felépítésében leggyakrabban az *-Ás* (pl. *perlekedést folytat*) deverbális főnévképző fordul elő, azonban az *-At* (pl. *dicséretet tesz*), a *-sÁg* (pl. *segítséget ad*), az *-AlOm* (pl. *tilalmat hagy*) és az *-Ó* (pl. *fontolóra vesz*) képzők is termékenynek bizonyulnak a széttáguló szerkezetek létrehozásában (vö. Lanstyák 2019: 74–75).

A tizenöt vizsgált funkciógé közül a SzT. nyelvi adatai alapján a prototipikus szerkezetek létrehozásában legnagyobb gyakorisággal a *tesz* ige vesz részt, amelyet jelentős különbséggel ugyan, de a *vesz* ige követ. Az *esik*, *tart*, *művel*, *ad*, *űz*, *hagy*, *vet*, *ejt*, *fog*, *folytat* és *szerez* igék kevesebb számú szókapcsolatban szerepelnek, míg a *vall* és *visel* igék egyáltalán nem hoznak létre prototipikus szerkezeteket. A prototipikusnak számító funkciógés szerkezeteket a funkciógé produktivitása, előfordulási gyakorisága alapján három alcsoportba sorolva mutatom be.¹

4.1.1. A *tesz* igével alkotott funkciógés szerkezetek csoportja

A legtöbb prototipikusnak számító funkciógés szerkezet igei tagja a *tesz* ige, névszói tagja pedig egy *-Ás* képzőt tartalmazó, rendszerint tárgyragos, deverbális főnév, amely a szerkezet egyszavas igei variánsának származéka: *ásást tesz* (~ *ás*) (1573: darochy Iános *asast teot* az Eo kertebe [Kv; TJK III/3. 181]), *csúfolást tesz* (~ *csúfol*) (1584: sok *csufolast bozzusagot tesze(n)* raita [Kv; TJK IV/1. 360]), *dúlást tesz* (~ *feldúl*) (1662: nagy sok kóborlásokat, fosztogatásokat, lopásokat, *dúlásokat tesznek vala* [SKr 149]), *égetést tesz* (~ *feléget*) (1659: *egetest* rablast az Országba ne *tegyenek* [UszLt 23 fej.]), *ellenszegülést tesz* (~ *ellenszegül*) (1847: Ezen *ellenszegülést* pedig *tette* Bucumba [VKp 220]), *ellenvetést tesz* (~ *ellenvet*) (1793: A' Királlyi Fiscus ... magát ezen Perben avatván ezen *ellenvetéseket teszi* [Mv; EMLt a Zabolai Hadnagy fam. prod. pere]), *ellenzést tesz* (~ *ellenez*) (1584: Az felesege penigh semmy *ellenzest* Nem *teot* [Kv; TJK IV/1. 317]), *említést tesz* (~ *megemlít*) (1834: Azon három véka Árpa ... Percipiáltatatt, tsak rolla *emlittést tenni* ottan el felejtődöt [Sajókeresztúr SzD; Born. II]), *fáradozást tesz* (~ *fáradozik*) (1729: az Mlgs Gubernium azon dologban munkás

¹ A kiemelt nyelvi adatok mellett zárójelben egy tilde után az adott funkciógés szerkezet monolexémikus ige- vagy névszóvariánsát tüntetem fel. A félidézőjelek közé foglalt többszavas magyarázatok, szinonim analitikus alakulatok egyrészt a szemantikailag elhomályosult szerkezetek jelentését adják meg, másrészt pedig arra utalnak, hogy az adott szerkezet nem feleltethető meg egyetlen egyszerű ige- vagy névszóvariánsnak. Az egyes történeti nyelvi példák esetében terjedelmi okok miatt csupán az első előfordulást közlöm. A SzT.-beli nyelvi adatokat a forrásszöveg keletkezésére utaló évszámok előzik meg, és szögletes zárójelbe tett, helyre és levéltárra való utalások követik. Az egyes rövidítések feloldása a SzT. I., V. és XIV. kötetének rövidítésjegyzékében található meg.

faradozást tett [Ks 25. IV. 17 Kornis Zsigmond aláírása]), *felosztást tesz* (~ *feloszt*) (1841: a következő *felosztást tettem* [Nyárádsztanna MT; EHA]), *fenyegetést tesz* (~ *megfenyeget*) (1610: most hadgia az szek hogy ha teorúenj keóúül valo *fenyegetést tett*, Attúl megh zinnjek [UszT 32b]), *fenyegetőzést tesz* (~ *fenyegetőzik*) (1670: Az jenei törökök ... *fenyegetőzést* is sokat *tettenek* [TML V, 20 a fej. Teleki Mihályhoz]), *fizetést tesz* (~ *kifizet*) (1589/17. sz. eleje: mint heti béres legennek *fizetést* ne *tegiének* [Kv; KőmCART. 5]), *fogadást tesz* (~ *fogad*) (1592: Danch Orban *teot volt fogadást* velle hogi ferhez megien [Kv; TJK V/1. 220]), *fosztogatást tesz* (~ *fosztogat*) (1662: nagy sok kóborlásokat, *fosztogatásokat*, lopásokat, dúlásokat *tesznek vala* [SKr 149]), *hálást tesz* (~ *meghál*) (1662: *egy hálást* Biharon *tévén* [SKr 311]), *halasztást tesz* (~ *elhalaszt*) (1593: ebbe(n) *halasztást teottek* ez Ieoweo giwlesre [Kv; TanJk I/1. 215]), *halogatást tesz* (~ *halogat*) (1584: Én monda(m) hogy Igiwnk Aldomast, de Olaios Georgy *halgatast* (!) *theon* benne [Kv; TJK IV/1. 291]), *hatalmaskodást tesz* (~ *hatalmaskodik*) (1668: ki micsoda *hatalmasságot*, vagy foglalást *tött volna* határokon [Hagymáslápos Szt; JHbK XIII. 18]), *határozást tesz* (~ *határoz*) (1838: az egész Czéh ezen *határozást tette* [Kv; ACProt. 9]), *hirdetést tesz* (~ *hirdet*) (1806: az szöts Legénnek ottan létéről tsak egy szotis szollott vagy *hirdetést tett volna* rolla, aztat nem láttám [Dés; DLt 250/1808 Marosán Aniska (46) korcsmárosné vall.]), *intést tesz* (~ *megint*) (1570: az ceh Mester Jllien *Jntest Teot* az cehben [Kv; TJK III/2. 1]), *írásra tesz* (~ *megír*) (1672: egy generale postulatutumot *töttek írásra* Kegyelmed ellen [TML VI, 366 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]), *irtást tesz* (~ *irt*) (1573: Nagy panazolkodas vagion az olahokra hogy Zok wy *Irtásokat teottek volna* [Kv; TanJk V/3. 91a]), *jegyzésbe tesz* (~ *lejegyez*) (1807 k.: tsak *jedzesben tettük* a napot Esztendöt es a miket Testált [Sinfva TA; Borb. II]), *jelentést tesz* (~ *jelent*) (1561: Ez bqlcz es tizteletes ferfiak ... illyen *ielentest tönek* mynekwnk [Kv; ÖCART.]), *kacagást tesz* (~ *kikacag*) (1776: nagy *kacagást tettek* rajta [RettE 366–7]), *káromkodást tesz* (~ *káromkodik*) (1736: az Incta ... hallatlan 's irtóztató *káromkodásokat tött* [Dés; Jk 202b]), *káromlást tesz* (~ *káromol*) (1650: Hogi az Sz. Iványi ur(am) predicationia ellenis azt az *karomlast tötte* hogi szarik affele predicationa(n) [SzJk 182]), *kiáltást tesz* (~ *kiált*) (1574: az Chyzar Antalne Anna Azzon Ewel (!) nagy *kyaltast tezen* [Kv; TJK III/3. 329b]), *kiáradást tesz* (~ *kiárad*) (1814: a' Szamos ... az Határra gyakor *ki áradásokatt tött* [Dés; DLt az 1825. évi iratok közt]), *kóborlást tesz* (~ *kóborol*) (1662: nagy sok *kóborlásokat*, *fosztogatásokat*, lopásokat, dúlásokat *tesznek vala* [SKr 149]), *költést tesz* (~ *költ*) (1788: én egyedül *tettem* minden *költést* [Branyicska H; JHb XXXI. 26]), *lépést tesz* (~ *lép*) (1763: A ... Pinczének szádatól 21 *lépést tévén* ... vagyon az Istállo [Hortobágyfva Szb; Born. XXIXa. 19. 15–6 néhai Hortobágyi Gergely György conscr.]), *lopást tesz* (~ *lop*) (1567: Jthhis az en tyztembe igaz elegh *lopast teznek* [Nagysajó BN; BesztLt 74]), *osztozást tesz* (~ *osztozik*) (1573: Eok attiafyak valamý zanto feoldeokreol *oztozast Tennenek* [Kv; TJK III/3. 91]),

panaszolkodást tesz (~ *panaszodik*) (1581: Megh ertettek az fogiatkozás myat valo *panozolkodast* mellyet feokeppen az Zaz Nemzet *teze(n)* hogy p(rae)dicatorok ne(m) volna [Kv; TanJk V/3. 248a]), *pusztítást tesz* (~ *pusztít*) (1681: ezen Erdőben Nalaczi Vr(am) eő kglme jobbagyi nem keves *pusztítást tesznek* [Hátszeg H; VhU 150]), *rablást tesz* (~ *rabol*) (1634: itt az ket homorod mellett Nagj *Rablast* tőnek az Tatárok [TSb 21]), *rúgást tesz* (~ *megrúg*) (1729: kemeny *rugasokat*, *tapotasokat tőttenek* rajta [Dés; Jk]), *sírást tesz* (~ *sír*) (1589 k.: Az Azzonj Nagi *syrast* kezde *tenni* [Szu; UszT]), *sírást-rívást tesz* (~ *sír-rí*) (1778: Szörnyű nagy *sírást-rívást tettek* nyavalyások [RettE 389]), *tágítást tesz* (~ *tágít*) (XVIII. sz. eleje: modgyával az oldala felől mennyenek melléje, és az Urkán *tegyenek tágítást* [JHb 17/10 lórtartási ut.]), *tanítást tesz* (~ *tanít*) (1657: a templomban sem *teszek tanitast*, mert nem vagy te arra melto erdemes [SzJk 82 Felenyedi Györgyné özv. papné Szöllősi Gábor szentgyedi prédikátor elleni perében a felperes Petrus Bessenyei de Dees ügyvédje kezével]), *tapodást tesz* (~ *megtapos*) (1729: kemeny *rugasokat*, *tapotasokat tőttenek* rajta [Dés; Jk]), *tolongást tesz* (~ *tolong*) (1751: meszeb valók nem *tettek tojongást* [Abosfva KK; Ks 83 Borbándi Szabó György lev.]), *tudósítást tesz* (~ *tudósít*) (1750: tizenharmad napra *tesznek* nekem *tudosítást* [O.csesztve AF; Ks 83 Péterfi Sándor lev.]), *utazást tesz* (~ *utazik*) (1823–1830: Sokszor az úrfi egy vagy más városra egy-egy kis *utazást tett* [FogE 229]), *vallást tesz* (~ *vall*) (1550: my elewnkbeh hywa ... *tewnek* ilyen *wallasth* [Mányik SzD; BfR II.]), *vallomást tesz* (~ *vall*) (1796: az vallok ... eképpen *tőnek Vallomást* [O.solymos K; LLt Csáky-per 295. 11 Felei Veres Josef msz-i ns, Kolozs megyei hites bíró fog.]), *válogatást tesz* (~ *kiválogat*) (1642: fizetesebe az buzat elegyesen veotte semmi *valogatast* ne(m) *teott* benne [Gyalu K; GyU 80]), *változtatást tesz* (~ *változtat*) (1677: Ritusokban pedig reformálni, *változtatást tenni*, qua modalitate Religio dolgában, kinek kinek szent írásbol vőt opiniojának meg-jelentetésének módgya [AC 267]), *vásárlást tesz* (~ *vásárol*) (1818: *tévének* mi előttünk ilyen *vásárlást* [Asz; Borb. I Nagy József ns vall.]), *verekedést tesz* (~ *verekedik*) (1662: a várasbéli gyermekek ... magok között nagy rút *verekedéseket tesznek* *vala* [SKr 629]) és *verést tesz* (~ *megver*) (1767: ha verték minemű *verést* vagy Sebet *tettek* rajta? [Bethlensztmiklós KK; BK vk]).

A funkcióigés szerkezetek létrehozásában rendkívül produktív -*Ás* képző mellett a *tesz* funkcióigéhez kapcsolódó deverbális főnév több esetben -*At* képzőt tartalmaz, amelyhez rendszerint tárgyrag járul: *dicséretet tesz* (~ *megdicsér*) (1622: Az mikor hazajött volna Paulus Göcs uram, nagy *dicséretet tőn* felőle az városnak [Kv; KvE 153 SB]), *feleletet tesz* (~ *felel*) (1638: Nagy Tamas Vr(am) *tőn* illien modon ualo *feleletet* [Fog.; Szád.]), *ígéretet tesz* (~ *megígér*) (1572: en ez zot halua(n) az aszontwl én mingiarast *Jgiretet twk* nekie [Sajókeresztúr SzD; BesztLt 3715]), *ítéletet tesz* (~ *ítél*) (1584: nem tudonk mihez tamazkodni es michioda *itileteth tenni* [Báthory, ErdLev. 208]), *készületet tesz* (~ *készül*) (1823–1830: a *készületet* a papságra *tettem* [FogE 216]), *nyilatkozatot tesz*

(~ *nyilatkozik*) (1850: jó lelki ösméret szerint *tettek* ily *nyilatkozatot* [Mv; DobLev. V/1303]), *parancsolatot tesz* (~ *parancsol*) (1771: Egyebekről, jó moddal *tettem porantsalatott* [Rücs MT; Ks 21. XV. 23]), *szolgálatot tesz* (~ *szolgál*) (1692: sok rendbeli *szolgálatot tölt* [Impérfva Cs; LLt Fasc. 159]), *ütközetet tesz* (~ *megütközik*) (1653: erős *ütközetet tőnek* [ETA I, 68 NSz]) és *üzenetet tesz* (~ *üzen*) (1697: a' Becsületes Unitaria Ecclesiának ... *üzenetet tegyenek* [Kv; SRE 54]).

Kevesebb számban ugyan, de a *tesz* -sÁg, illetve -AlOm képzős, legtöbbször szintén tárgyasetben álló főnevekkel is prototipikus funkcióiágés szerkezeteket alkot: *fogságba tesz* (~ *elfog*) (1849: Báró Vesselényi Miklós urat mikor *fogságba tették*, alig valék 12. éves [Kv; Végr. Vall. 26]), *gyilkosságot tesz* (~ *gyilkol*) (1676/1681: ha peniglen szant szandekkel *gyilkosságot tenne* valamellyik a várban, azért az gyilkos is megh hallyon [Vh; VhU 662]), *mulatságot tesz* (~ *mulat*) (1792: egy nap egyiknél, más nap másiknál *tették a Mulatságot* [Laszó H; Ks 80. XLVII. 5]), *segítséget tesz* (~ *segít*) (1734: edgyszer megh kerestének bennünket hogy *Segítség(e)t tennék* az Somkúti Házhoz fa hordással [Nagynyíres Szt; TKI Kardos László (50) lib. vall.]), *vétséget tesz* (~ *vét*) (1593: Ezben *teth wolt* az en procúratorem *vetsegeth* [UszT 9/46]), illetve *tilalmat tesz* (~ *megtilt*) (1570: Besterchey Gërgh es Kappa Antal, *Tylalmat Teznek* az vrbëger fyay kepeben [Kv; TJK III/2. 3]).

4.1.2. A vesz igével alkotott funkcióiágés szerkezetek csoportja

A *vesz* igével alkotott funkcióiágés szerkezetek legnagyobb részében az ige – a *tesz* igéhez hasonlóan – egy -Ás képzős eseménynévi típusú taghoz járul, ugyanakkor a vizsgált szerkezetek főnévi komponensei között -At, illetve -AlOm képzős igei származékok is előfordulnak: *ápolásba vesz* (~ *ápol*) (1850: Lelenczeket *ápolásba venni* szándékozo személyek erkölcsiségéről ... szollók [Nagykapus K; RAK 6 esp. kl]), *büntetést vesz* (~ *megbüntetik*) (1791: Papsági functiojatoł privaltatott egészen, egyéb *büntetést* nem *vett* [Sebeshely H; JHb 8 r. valló]), *futamást vesz* (~ *elfut*) (1660: megh iedven *vetketeől futamast veőt volna* [Kv; TJK VIII/3. 264]), *gondolkodásra vesz* (~ *elgondolkodik*) (1568: Marton deakis *gondolkodásra veotte* ... Pazman Palis *gondolkodásra veotthe* [Kv; TJK IV/1. 548]), *kerítésbe vesz* (~ *bekerít*) (1847: egy darab rétet ... bésántzolt, s azt lenge *kerítésbe vette* [KLev. 15]), *megfontolásra vesz* (~ *megfontol*) (1796: mély alazatosaggal Instalunk Ngod előtt azon, hogy melto *meg fontolasra vévén*, bölts elmejevel azt, hogy minemű romlás és kár következék ebből [Torockó; TLev. 10/6]), *növekedést vesz* (~ *nő*) (1662: a Sebes-Körös szép folyó vize ... a Kalota havasából több és nagy sok hegyekből igen nagy *nevekedést vevén* ... a várast ketté szakasztja [SKr 416]), *pihenést vesz* (~ *megpihen*) (1658: Rákoczi ... Szamos-Újvárbán magának lón egy darabig, és *pihenést vón* [ETA I, 166 NSzF]), *térést vesz* (~ *megtér*) (1664: nem szükség Kegyelmednek az hadakat tovább fárasztani, hanem *vegyen térést* [TML III, 163 a fej. Teleki Mihályhoz]), *tudomást vesz*

(~ *megtud*) (1880: azt hittem, te hamarább *veszel* hollétéről *tudomást*, mint én [PLev. 73 Petelei István Jakab Ödönhöz]), *vizsgálásba vesz* (~ *megvizsgál*) (1662: ha a hitlevelét a vezérnek exámenbe, *vizsgálásba veszik vala*, az álnokság megtapasztaltatván, magok is úgy rendelhették volna a dolgokat [SKr 624]); *eredetet vesz* (~ *ered*) (1681: annál fellyebb, honnan tudniillik azon folymak (!) *eredetét vesznek* [Nagykapus NK; EHA]), *lélegzetet vesz* (~ *lélegzik*) (1629: csak aleg *veszen vala lelegzetett* [Mv; MvLt 290. 146a]); *értelmet vesz* (~ *megért*) (1573: eo Semmy *Ertelmet* abbol *veot* hogy tudna mire valo volt volna azt sem tугya [Kv; Tjk III/3. 210a]), *győzedelmet vesz* (~ *legyőz*) (1710: a pokolnak kapui soha *győzedelmet* nem *vesznek* az Isten ecclesiáján [CsH 99]).

A *tesz* igétől eltérően a *vesz* funkcióigei szerepben a vizsgált szövegtörzs alapján a viszonylag ritkának számító -Ó képzős, illetve névutós főnévi taghoz is kapcsolódik: *fontolóra vesz* (~ *megfontol*) (1804: *fontolora* vévén a felek által bé adott Nyilakot ... az osztozo Felek jelen létekb(en) revidealtuk [Szentimre AF; DobLev. IV/874. 6b]), *üldözőbe vesz* (~ *üldöz*) (1805: nagyon *üldözőbe vette*, 's a' Templumbul is ki tiltatta [H; JF 36]), *űzőbe vesz* (~ *űz*) (1662: a fejedelem is utánok nyomultán-nyomulna, sőt Fejérvár táján majd ugyan *űzőbe* is őket *venni* kezdette volna [SKr 499]), *vizsgálóra vesz* (~ *megvizsgál*) (1829: Protocollomakat *visgalora vettem* [DLt 87]), illetve *oltalom alá vesz* (~ *oltalmaz*) (1646: Purkarecz es Diospatak neveő faluit az my klmes *oltalmunk ala veőttük* [JHb rtlen]), *őrizet alá vesz* (~ *őriz*) (1832: esmerjék kötelességeknak azon kertet *őrizetek alá venni* [Árkos Hsz; RSzF 155]).

4.1.3. A kevésbé produktív igékkel alkotott funkcióigés szerkezetek csoportja

Az *esik* szintaktikai alaptagú szókapcsolatok közé a következő szerkezetek sorolhatóak: *bujdosásba esik* (~ *elbujdosik*) (1687: Edgyetmása el kotyavetyélése miatt *bujdosásb(a) estem* [Szilágycseh; GramTr VIII]), *bujdosóba esik* (~ *elbujdosik*) (1570: az Rengeo annat ky vertek volna, es az Jakab Molnar legen *Bwdosoba eszet volna* [Kv; Tjk III/2. 106]), *büntetésbe esik* (~ *megbüntetik*) (1655/1754 k.: Ha valamy Mester közüllünk *büntetésben esnek*, ... tartozzék a' Czének büntetést adni flor. 2 [Kv; ACJk 9]), *halála esik* (~ *meghal*) (1552: ha az Jdeo kezbe kelemen papnak *halala esnek* [Mezőszengyel MT; BfR]), *holta esik* (~ *meghal*) (1603: (Az örökbe hagyott birtokot) *Holtom esvin* ... Ezen Felesegem maradékan kívül el ne köthesse senki [M.fráta K; Bál. 93]) és *megbántódására esik* (~ *megbántódik*) (1737: engedelmeskedem a Nats(ág)od porontsolattyának, a melly nekem el felelythetetlen *meg bántodásomra eset* [Szentiván Hsz; Ap. Henter János Apor Péterhez]). Az *esik* funkcióige alkalmas arra, hogy személytelenséget fejezzon ki, az ilyen szerkezetek morfológiai specifikuma pedig az, hogy a névszói komponens zéróragos főnév: *büntetés esik* (~ *megbüntetik*) (1601: *beontetes* ne essek rajtunk varosul [Kv; TanJk I/1. 384]), *ütés esik* (~ *megütik*) (1583: az wtes A Capitanon Nilas Simonon *essek* [Kv; Tjk IV/1. 181]), *verekedés esik*

(~ *verekednek*) (1759: *veszekedések, verekedések is estenek* [Nyárádsztlászló MT; Sár.]), *verés esik* (~ *megverik*) (1765: *ugi esett rajta a verés* [Torda; TJK V. 256]), *veszekedés esik* (~ *veszekednek*) (1687: *affelettis esett az veszekedés, miért jartatya magához az Labanczokat* [Szilágycseh; GramTr VIII]).

Az *esik* igen kívül viszonylag több szerkezetben jelenik meg a *tart*, *művel*, *űz* és *ad* funkciói is: *biztatással tart* (~ *biztat*) (1619: *önagysága tartja biztatással Nagyságodat* [BTN² 240]), *csatázást tart* (~ *csatázik*) (1614: *erős csatázást űztünk-tartottunk* [BTN² 51]), *neheztelést tart* (~ *neheztel*) (1820: *azon Neheztelésit máig is tartja* [Várfva TA; JHb 18 Bíró Sigmond hűtes assessor (49) vall.]), *tanácskozást tart* (~ *tanácskozik*) (1847: *Csernyicán tanácskozásait tartotta fenn említett Szikuje Mittal, Szikuje Györggyel és Tyász Urszszal* [VKp 219]), *társalkodást tart* (~ *társalkodik*) (1812: *tiltotta a Groff hogy a Leánnyal titkos szövetséget és társalkodást ne tartsok* [Héderfája KK; IB Varró György (25) grófi kocsis vall.]), *tisztességben tart* (~ *tisztel*) (1565: *egy mast tyztességben tartozanak tartany* [Gyerőmonostor K; KCs I. 49]), *tisztességgel tart* (~ *tisztel*) (1570: *ez vthan Jamborwl es Thyttessege Thartyak egy Mast* [Kv; TJK III/2. 147]); *dúlást művel* (~ *feldúl*) (1630: *az város körül való falukon nagy kóborlást, dúlást mívelének* [Kv; KvE 159 SB]), *kóborlást művel* (~ *kóborol*) (1630: *nagy kóborlást, dúlást mívelének* [Kv; KvE 159 SB]), *lopást művel* (~ *lop*) (1570: *valamy lopast Mywelt volt* [Kv; TJK III/2. 40]), *pusztítást művel* (~ *pusztít*) (1710: *A kurucok ebben ez esztendőben is sok pusztítást mívelének Magyarországon* [CsH 156]), *veszekedést művel* (~ *veszekedik*) (1618: *Oly igen sok rút, mód nélkül való veszekedéseket mívele ekkor rajtunk Gáspár János urammal, hogy csak megírni is irtódom tőle* [BTN² 91]); *csatázást űz* (~ *csatázik*) (1614: *erős csatázást űztünk-tartottunk* [BTN² 51]), *prédálást űz* (~ *felprédál*) (1807: *szoktanaké másoknak is gyümölsős, veteményes Kerteikben gabonaikban kártekonkodni pusztításokat prédálásokat űzni* [Kakasd MT; DLev. 3. XXXV. 13 vk]), *pusztítást űz* (~ *pusztít*) (1807: *... pusztításokat prédálásokat űzni* [Kakasd MT; DLev. 3. XXXV. 13 vk]), *vigasságot űz* (~ *vigad*) (1740: *Vendégséget, Vigasságot, tánczot űzőtte gyakran az Vdvarban* [BSz; Ks 54. 72 vk]), *jegyzést ad* (~ *lejegyez*) (1589/1590: *Azokrol kezwnk Iarasa alat Iedczest attunk volt* [T; Wass 26]), *segítséget ad* (~ *segít*) (1774: *meg fordultam hogy Segitséget adgyan* [Keszü K; KS Conscr.]). A *bujdosásra adja magát* (~ *elbujdosik*) (1699: *az szolgálatra nem akart sem(m)ikeppen redealni hanem az buidosásra adta magát* [Hsz; Borb. II]) visszaható szerkezet arra mutat rá, hogy a funkcióigés szerkezetek nemcsak egy névszói és egy igei komponensből épülhetnek fel, hanem morfoszintaktikai szempontból szükséges és grammatikai jelentéssel bíró segédszavakkal is kiegészülhetnek.

A *vet*, *ejt*, *fog*, *folytat*, *hagy* és *szerez* igeik csupán néhány szerkezet által képviseltetik magukat a prototipikus funkcióigés szerkezetek osztályában: *büntetést vet* (~ *megbüntet*) (1603: *Az Aúthorara penig oly büntetést vessenek, hogy ... mindennemü Nemzete rolla öröke meg emlekezzek* [Kv; TanJk I/1. 454]), *fogságra*

vet (~ *elfog*) (1664: engem azért az négy hópíznírt *fogságra vetnek* [TML III, 161 Boldvai Márton Teleki Mihályhoz]); *lopásokba ejti magát* (~ *lop*) (1752: Egy Déváról fugiált Béres ... holmi *Lopásokban ejtette* oda ala *magát* [Nsz; Ks 78. XIX. 24 gr. Haller János lev.]), *ütést ejt* (~ *megüt*) (1740: in fratrís sui defensam *ejtette az ütést* Kováts Samun [Torda; TJK I. 181]); *őrizet alá fog* (~ *őriz*) (1793: edgy Hájogos nevű erdőskét *őrizet alá fogván* olyan közönseges arolekos elegyes fát nevelt [DLev. 2. XIIIB/b. 16]); *perlekedést folytat* (~ *perlekedik*) (1757: (A *perlekedés*) abban maradott, az említett Csáki részre valo jobbágyis továbbra nem *folytotta* [Galgó Sz; JHbK LIV/6. 10]); *tilalmat hagy* (~ *megtilt*) (1586: ez *tilalmot hagiak* hogy a' teobbinknekis publicálnok [Kv; TJK IV/1. 543]); *tudomást szerez* (~ *megtud*) (1843: oly rendeléssel küldetett ki előre, hogy bizonyos *tudamást szerezne* a Varga Katalin hollétéről [VKp 68]).

4.2. A kevésbé tipikus, periférikus funkcióigés szerkezetek osztálya

Kevésbé tipikus, illetve periférikus funkcióigés szerkezeteknek számítnak azok az alakulatok, amelyek esetében a prototipikus szerkezetekre jellemző három tulajdonság közül minimum egy, de maximum kettő hiányzik. A hiányzó prototipikus ismérv(ek) alapján a következő kategóriák határolhatóak el egymástól: igei tartalmú, elvont fogalomra, illetve tulajdonságra utaló, ún. dolognevet tartalmazó szerkezetek; névszói tartalmú szerkezetek; alakfüggetlen igei variánssal rendelkező szerkezetek; egyszerű igével nem felcserélhető szerkezetek; közvetlen kontaktushatást mutató szerkezetek (vö. Lanstyák 2019: 63–88). Fontos megjegyezni, hogy az egyes kevésbé tipikus kategóriák között kisebb-nagyobb mértékű átfedések is vannak, az ezektől való eltekintést azonban a rendszerezés módszertani előnye ellensúlyozza.

4.2.1. Az igei tartalmú, ún. dolognevet tartalmazó szerkezetek csoportja

Az igei tartalmú, ún. dolognevet tartalmazó funkcióigés szerkezetek csoportjába azok az alakulatok tartoznak, amelyek a prototipikusnak való minősítés három ismérve közül csupán egynek nem tesznek eleget: bár a szerkezet szintaktikai feje egy alulspecifikált jelentésű ige, és a szerkezet helyettesíthető egy olyan igével, amely morfológiai kapcsolatban áll a szerkezetben található névszóval, a főnévi komponens nem cselekvést vagy történést fejez ki, hanem egy elvont fogalomra, esetleg tulajdonságra utal. A dolognévi típusú névszó kevésbé kelti a cselekvés, történet képzetét, latens igei tartalmából adódóan mégis megfeleltethető egy olyan azonos szótövű igével, amely a funkcióigés szerkezetben található névszóból alakul ki egy denominális igeképző felhasználásával (vö. Lanstyák 2019: 75–76). Morfológiai szempontból tehát a névszói tag és az egyszavas igei variáns között fennálló reláció a dolognévi szerkezetek esetében a prototipikus alakulatokhoz képest általában ellentétes irányú: míg a prototipikus szerkezetek névszói komponense egy deverbális főnévképzővel a pusztán igei variánsból alakul ki, addig a dolognévi szerkezetek

esetében az egyszavas ige egy denominális igeképző felhasználásával a névszóból hozható létre.

A SzT. nyelvi adatai alapján a dolognévi típusú névszók legtöbbször a *tesz*, *vesz* vagy *ad* igékkel együtt hoznak létre funkcióigés szerkezeteket, a *tesz* és a *vesz* igék tehát nemcsak a prototipikus, hanem a dolognévi szerkezeteket alkotó funkcióigék között is hangsúlyos szerepet töltenek be.

A vizsgált szövegkorpusz alapján a *tesz* igével alkotott dolognévi szerkezetek a következők: *alkuvást tesz* (~ *megalkuszik*) (1616: *teonek mi eleotónk illien alkuast* [Uzon Hsz; BLt]), *botránkozást tesz* (~ *megbotránkoztat*) (1675: az fizetésnek híre s késedelme nem kicsiny *botránkozást tett* elméjekben [TML VII, 117 Vesselényi Pál, Kende Gábor és Kubinyi László Teleki Mihályhoz]; 1681: Daraba(n)t Istva(n) es Olah Istua(n) *botrankozast töttek* paraznasaggal valo kerküdségekkkel [SzJk 157]), *fáradtságot tesz* (~ *fáradozik*) (1793/1794: több költséget és *fáradtságot tenni* nem akarnak [M.bagó AF; DobLev. IV/739. 15]), *haladékat tesz* (~ *elhalaszt*) (1575: *haladekot Teottek* Mas gywlesig [Kv; TanJk V/3. 108b]), *harcot tesz* (~ *harcol*) (1565: nagy *harczokat tőnek* [ETA I, 23 BS]), *hibát tesz* (~ *hibázik*) (1584: Ha valamely Chiaplar *hibat thenne* wagy fogiatkozást ... az vasarbirak ... Tartozzanak mindgiarast az karos embert megh elegitetny az Chiaplarral [Kv; PolgK 12]), *imádságot tesz* (~ *imádkozik*) (1671: szep *imatsagokat szoktanak tenni* [SzJk 118]), *irgalmasságot tesz* (~ *irgalmaz*) (1653: *tegyen irgalmasságot* azon a napon mi velünk [ETA I, 31 NSz]), *kárt tesz* (~ *megkárosít*) (1555: k sem akarok *kart tenni* [Gyalu K; BesztLt 5]), *kérdésbe tesz* (~ *megkérdez*) (1701: ennekelőtte Sokszor *kérdésb(e) tötte* azt a' T. Consistorium [Kv; SRE 97]), *kérdést tesz* (~ *megkérdez*) (1625: Ugrom Pal Uram *kerdest teon* az Matisfaluiaktol [Agyagfva U; UszT 155a]), *kifogást tesz* (~ *kifogásol*) (1804: *ki fogást tettek* a más két Testvérek [Marossztimre AF; DobLev. IV/874. 2b]), *panaszt tesz* (~ *bepanaszol*) (1572: ew kegyelmenek *tegyenek panaszt* [Galac BN; BesztLt 3616]), *sebet tesz* (~ *megsebez*) (1702: Az apádat úgy megverted, hogy *sebet is töttél* rajta [Szentimre Cs; SzO VII, 96]), *választ tesz* (~ *válaszol*) (1542: ezeknek meg kewzewnesere wgan ezen *walazth thowe* [Fog.; LevT I, 17 Petrus Orozy lev.]), *változást tesz* (~ *megváltoztat*) (1661: erdélyi árúltatás *tött változást* portán ő nagysága dolgában [TML II, 72 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]), *végrendeletet tesz* (~ *végrendelkezik*) (1853: *tevé* előttünk ép elmével ép elmével ... e' következő *végrendeletet* [Lécfva Hsz; Kp V. 387]). Az *erőszakot tesz* szerkezet olyan egyedi alakulatnak számít, amelyhez nemcsak egy, hanem két denotatív jelentés is társul, a szerkezet ugyanis 'erőszakosan igyekszik elérni valamit' (1589: Gywlay Pal wram ha teortenet zerynt panazolkodne valamy *ereo zak tetel* feleol, hogy az my Jspanynk az hatarban *ereo zakott teottek volna* ... tuggyon eo kegme byro vra(m) gywlay palnak valaszt tenny [Kv; TanJk I/1. 99]), illetve 'megerőszakol' (1756: Molduán Onya eő kgjlme ... meg fogott s szinte

erőszakot tett [Galac BN; WLt Matsinika providi Nák Onul (20) inq. cons. vall.) jelentésben egyaránt használatos.

A *vesz* igével alkotott szerkezetek hasonlóan terjedelmes sorozatot alkotnak: *adót vesz vkin/vkitől* (~ *megadóztat*) (1571: *vegienek adot* raitok kinek mynd az eo Erdeme zerent [Kv; TanJk V/3. 41a]), *barátságot vesz* (~ *összebarátkozik*) (1694: Érkeztem és *barátságot vettem* N. Szaniszló urammal [KvE 232 GM.]), *bátorságot vesz* (~ *felbátorodik*) (1636: abból bizodalmat és *bátorságot* vévén ... serényebben és jobb kedvel munkálkodhassam [ÖGrAj.]), *bírságot vesz vkin* (~ *megbírságot*) (1591: az meli *bírsagott* veottek raita, meltatlan zenuedj [Kv; TJK V/1. 63]), *bizodalmat vesz* (~ *bizakodik*) (1584: Innnet *bizodalmot* vewen a' keossegh resten hozza be az Adot [Kv; TanJk V/3. 278a]), *búcsút vesz* (~ *elbúcsúzik*) (1585: hogj *Buchut* veonk teolle, eozwe tewe a' kezet, es azt monda hogy az eleottis Azt Akarta volna [Kv; TJK IV/1. 441]), *célba vesz* (~ *megcéloz*) (1699: nem *veszi czelban* hogy meg lüllye [Dés; Jk 295a]), *gondviselés alá vesz* (~ *gondoskodik*) (1661: el ne mulassa Kegyelmed, *vegye gondviselése alá* szolgálmat, lovaimat [TML II, 203 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]), *haladéket vesz* (~ *elhalaszt*) (1570: az zekrwl *wegyenek* chyak *haladekoth* Masodik zekre [Vermes BN; BesztLt 68 Lucas Pisthaky a beszt-i bíróhoz és hites polgáraihoz]), *kérdésbe vesz* (~ *megkérdőjelez*) (1675: az mit Kegyelmed nekem affélét mond, csak *kérdésben* sem *veszem* [TML VII, 38 Teleki Mihály Béldi Pálhoz]), *kérdőbe vesz* (~ *megkérdez*) (1756: Kirnyik Dávid *kérdőbe(n)* vette töllem ugy mint Adamtol nem *veszetté* valami marhank el régenten [Roskány H; Ks LXII/8]), *kert közé vesz* (~ *bekertel*) (1814: az Porgolátjároban ... egy roppant darabat *kert közzé* vett [Körtvélyfája MT; LLt]), *kertbe vesz* (~ *bekertel*) (1694: (Az erdőt) nehaj Balogh Peter kezdte irtogatni es *kertb(e)* venni [Dés; Jk]), *kifogás alá vesz* (~ *kifogásol*) (1842: A bé panaszoltatott ... Feleletébe hiába törekedik ... Szoszolloi el fatsarásokkal ... az elő sorolt Tanuk hűt szerénti vallomás tételeiket helyezetek (!) kissebbítettésénél fogva *ki fogás alá* venni [Dés; DLt 1452a. 9]), *reménységet vesz* (~ *reménykedik*) (1657: *reménséget* vévén több török és magyar érkezése felől is ... az futó csata is megfordult [KemÖn. 68]), *sáncba vesz* (~ *elsáncol*) (1772: azt az darabb helyet mellyet az Exponens *Sántzba Vett* [Káptalan AF; DobLev. II/439. 2b vk]), *vámot vesz* (~ *megvámol*) (1722: az Törökbúzabol ... hany fuka *vámot* *vegyenek* [Abosfva KK; Ks 96 Perger György lev.]), *vigasztalást vesz* (~ *megvigasztalódik*) (XVIII. sz.: *Vigasztalást* *vésznek* Kristus<nak s>ebéröl [Barabás, SzO 390 rabének]).

A dolognévi szerkezetek létrehozása szempontjából a *tesz* és *vesz* igék után az *ad* ige bizonyul a harmadik legproduktívabb funkcióigének: *bátorságot ad* (~ *felbátorít*) (1580: ewel ygen nagy zywet es *bátorságot* *adonk* az Theöreknek [Báthory, ErdLev. 284]), *erőt ad* (~ *megerősít*) (1781: azon ágasok most is ben vadnak, és *erőt* *adnak* az előtte álló ágasoknak [Mihályfva AF; Eszt-Mk]), *értésére ad* (~ *értésít*) (1580: megh mah penigh *aggya* *ertesekre* hogy Reggel Ideyen be

gywlhessen eo kegmek [Kv; TanJk V/3. 223a]), *hatalmat ad* (~ *fel-*, ill. *meghatalmaz*) (1571: Erre eo kegek varoswl Tellyes *hatalmot adnak* [Kv; TanJk V/3. 36a]), *határt ad* (~ *elhatárol*) (1592: az oszto birok *határt attak* benne, aznak az megh allasara hwzeon (!) eot forinth keotellet wetek vala keozink [UszT]), *házasságra adja magát* (~ *megházasodik*) (1606: mikor *házassagra* Isten toruenie szerent *atta volna magát* ... azon Neuezeot Jozagra ... kenzerítettöt vennj f. 100. [Köpec Hsz; Ks 90]), *nevet ad* (~ *elnevez*) (1637: egj emberseges ember sinczen az ucza(n) közöttunk a kinek *nevet* nem *ad* [Mv; MvLt 291. 83b.]), *szállást ad* (~ *elszállásol*) (1650: az szekelj peter be hajtott kancza lovajnak *szallast ada* Hegi Mihalj [UszT 8/64. 66b]), *tanácsot ad* (~ *tanácsol*) (1582: engemet arra kere Kalman vram hog Io *tanachot Aggiak* Nekie [Kv; Tjk IV/1. 34]), *táncot ad* (~ *táncol*) (1826: ott nékiek *tántzot adtanak* [Somosd MT; CsS]), *tudására ad* (~ *tudat*) (1608: *adam* mindeneknek *tudasara* az kiknek illik az En leuelemnek rendiben... [Kv; RDL I. 84]), *tudtára ad* (~ *tudat*) (1570: Kegdnek azt akaram *tuttara adnom*, Kegtek kett darabanttia ... eg' Jobagiomatth megh fogtak [Nagysajó BN; BesztLt 72]), *választ ad* (~ *válaszol*) (1662: Boer Sigmond Vra(m) eö keglme Illien *Válozt ada* cziak Rouideden Hogy Töruej nelkwl eö keglme Sem(m)it Nem ád [Fog.; Szád.]) és *válaszul ad* (~ *válaszol*) (1585: Nagy Caspar azért *Azt ada valazul*, hogy Nem tagatta hogy keriteo Bestie Curwafianak Ne(m) zitta volna [Kv; Tjk IV/1. 419]).

A *tesz*, *vesz* és *ad* igékhez képest kevesebb dolognévi szerkezetben jelenik meg az *esik*, *vet* és *tart* funkciói: *adósságba esik* (~ *eladósodik*) (1712: Ha szintén kgmdért nem *estem volna*s, ezen *adósságban*; mégis arra inducálhatná kgmd(e)t lelki esmérleti; s Atyafisága, hogy meg szorult Attyafiát segittene [JHb Jósika István Jósika Imréhez]), *gyilkosságba esik* (~ *gyilkol*) (1614: *gyilkosságban* esset abba gongjat viselte [UBeth. 19]), *vki gyűlölségébe esik* (~ *meggyűlölteti magát*) (1759: Bánffi Dienes sokaknak *gyűlölségébe esvén*, addig kerestek hozzá egy s más gáncsokat, míg életét elfogyatták [RettE 92]), *vki haragjába esik* (~ *magára haragít*) (1573: Minek Eleotte meg Kakas András az teob vramal az feyedelem *haragiaba* Nem esset volna Meg azkor kezdet volt Hennig Iacab vt Iarast kerny Kis Antaltwl [Kv; Tjk III/3. 186]), *kár(a) esik* (~ *megkárosul*) (1578: keryk eo kegmet Byro vramat hogy lenne gongia Rea hogy Jeowendore Nagiob *kar* ne essek Az torlas myat [Kv; Tanjk V/3. 177a]), *vki kedvébe esik* (~ *megkedvelteti magát*) (1773: nagy *kedvébe esett* öfelségének [RettE 300]), *kiáltás esik* (~ *kiált*) (1730: nagy *kialtás* is *eset* [Türe K; Told. 28]), *panasz esik* (~ *panaszkodik*) (1576: Az Nemessegtwl is *panaz eszet* ez fele dolog feleol [Kv; TanJk V/3. 137b]), *seb esik vkin* (~ *megsebesül*) (1572: én nem tudom az *seb* kytöl *eset* Rayta [Dés; DLt 182]), *vétekbe esik* (~ *vétkezik*) (1600: en woltam keözes (!) ez azzony batiaerth ... ki walami *wetekbe eset wolt* [UszT 15/139]), *vétekre esik* (~ *vétkezik*) (1564: mikor valamy *vitekre eswnk* egy mas ellen vagy vyr birsagyrt öröksigwnket el foglalhassa [SzO II, 179–80]), *vétségbe*

esik (~ *vétkezik*) (1604: *walamj wetsegbe Essöt wolt* [UszT 18/128]); *adót vet vmire* (~ *megadóztat*) (1571: *az polgar wraim ... az myh adot vetnek eo kegek zedyek fel hogy legen megh az feiedelem parancholatya* [Kv; TanJk V/3. 34b]), *akadályt vet* (~ *akadályoz*) (1662: *ha az Isten ezután valami akadályt nem vet előmben, ... nem sokára visszatérek* [TML II, 293 Teleki Mihály Veér Judithoz]), *barátságot vet* (~ *összebarátkozik*) (1756: *le menvén azon legényhez, akivel Zabolán barátságot vetett* [Kvh; HSzjP Adamus Könczei de Karatna (34) vall.]), *bírságot vet* (~ *megbírságol*) (1590: *Bardochfalui Janossi Gegrgj es Janosi Mihalj Peter keozí az Zek huzon negj ghjra birsagot vet* [UszT]), *bírságul vet* (~ *megbírságol*) (1710 k.: *Egyszer egy sustákot veték bírságul magamra érette* [BÖn. 497]), *iga alá vet* (~ *leigáz*) (1671: *meg ítélheti bölcsen, mely szoroson akarja az magyar nemzetet igája alá vetni* [TML V, 513 Teleki Mihály a fej.-hez Husztról]), *ismeretséget vet* (~ *megismerkedik*) (1681: *a miolta egy massal esmeretseget vetettünk* [VhU 250]), *okot vet* (~ *okol*) (1569: *Megh ertette(m) Mihal wramtwl az Peter Neths dolgat Mywel hogy Appellalny Akarna es mychoda okokat weeth az dologban, de az mynd semmy* [BesztLt 77 Lucas Pistakj de Bongarth a beszt-i bíróhoz és esküdt polgáraihoz]), *okul vet* (~ *okol*) (1619: *Az hatalmas császár nem veti-é okul az én uramat az háborúságnak* [BTN² 210–1]), *pecsétet vet vmire* (~ *megpecsétel*) (1552: *my az leuelre kezzwnk irrassath es pechetwnketh vesswk* [Torda; LevT I, 94 Bank Pal, Peter porkolab, Chakor Ferench Batori Andrass erdélyi vajdához]), *kárt vet* (~ *megkárosít*) (1705: *Forgách uramék ... a falukra sok károkat vetettenek* [WIN I, 396–7]), *barátságot tart* (~ *barátkozik*) (1567: *Énnkem nin (!) kel a’ bestye lelek kurua mert latrokkal tarttya baratsagath* [Kv; TJK II1/3. 109]), *hadat tart* (~ *hadakozik*) (1653: *oda fel mind hadat tartott Bethlen Gábor* [ETA I, 124 NSz]), *haragot tart* (~ *haragszik*) (1699: *Eördegi haragot s gyűlölséget ne(m) tart senkivel* [SzJk 316]), *meleget tart* (~ *melegít*) (1710 k.: *ez ugyan tartott, ami kevés meleget tartott, mert valami fodor posztóval vagy micsodával meg volt bélelve* [BÖn. 576]), *szállást tart* (~ *elszállásol*) (1604: *eo enneke(m) zallast tartana* [UszT 18/43]), *szövetséget tart* (~ *szövetkezik*) (1796: *a’ Felesége annya Bátyjának Leányával titkos szövetséget tartot* [Bács K; RKA]), *tanácsot tart* (~ *tanácskozik*) (1653: *itthon a székely urak ... egymásba tanácsot tartának* [ETA I, 46 NSz]), *titokban tart* (~ *eltitkol*) (1657: *parancsolatom olyan lön a gubernátortól, hogy az fejedelem halálát titokban tartanám felérkezésésemig* [KemÖn. 103]).

A vizsgált szövegtörzsek alapján a dolognévi szerkezetek létrehozásában az *ejt*, *fog*, *hagy*, *művel*, *szerez*, *űz*, *vall* és *visel* ige kevésbé, míg a *folytat* ige egyáltalán nem vesz részt: *adósságba ejti magát* (~ *eladósodik*) (1669/1672: *Fabjan Benedek ur(am) Sok adossagokban ejtvén magát ..., Kére mi előttünk ... nyolcz száz Magyar forintokat* [Gyf; JHb XXIX/48]), *futóba ejt* (~ *megfutamít*) (1655: *az ellenséget futóba ejti* [ETA I, 159 NSz]), *hibát ejt* (~ *hibázik*) (1804: *írtam déákul az examentre egy hibát ejtetem benne* [Dés; Ks 87 Kornis Mihály naplója 34]),

kárba ejt (~ megkárosít) (1573: fennegette erte hogi *karba eyty* myert ky Nem atta [Kv; TJK III/3. 84]), *kárt ejt* (~ megkárosít) (1629: hiua fel Aszonyom hogy megh mutassa michyoda *kart* akartak *eytenj* raita [Kv; TJK 22]), *költségbe ejti magát* (~ költsékezik) (1697: nagy *költséghe(n)* *ejti magát* az szegenysegh [Kv; Törzs]), *paráznaságba ejti magát* (~ paráználkodik) (1591: maghath ygy megh ferteztette, *paraznasagban ejtette* maghath [UszT]); *békességre fog* (~ kibékül) (1653: A város ... más úrral köté bé a dolgot, és *békességre foga* velek [ETA I, 89 NSz]), *gondját fogja vkinek* (~ gondoskodik) (1569: csak tutorul *foga* az lozagal Egyetemben *gongyat* az ázzonnak Es az gyermeknek [Kr; Bál. 78]), *perbe fog* (~ beperel) (1570: Melly zydalomert Kwthy Antal *perbe fogta* volt [Kv; TJK III/2. 102b]), *szóra fog* (~ szól, megszólít) (1570: egykor *zora fogya* az Trombitast es feddy volt hogy Ne Jarna oda [Kv; TJK III/2. 33]); *mentté hagy* (~ felment) (1568: *mente hattwk* Eothues lorincet feyer wary Imretől [Kv; TJK III/1. 222]), *múlóban hagy* (~ elmulaszt) (1766: ellene iratott actiojat nem comprobalta ... maga aquisitiojat *muloban hagyvan* [Torda; TJKT V. 335]), *részetlenné hagy* (~ nem részesít) (1658: ne *hadgyak reszetlenne* az felesegemet [Mv; Nagy Szabó Ferenc végr.]); *csalárdságot művel* (~ csalárdkodik) (1662: „ha én valakinek ökrét elvettem, vagy szamarát, és valakivel *csalárdságot míveltem* ... visszaadom neki” [SKr 481]), *hatalmat művel* (~ hatalmaskodik) (1558: ew felsege nem haggya hogy walaky az ew felsege Jobbagyn yllyen *hathalmath mywellyen* [Kv; TanJk V/1. 48]), *lármát művel* (~ lármázik) (1771: az Udvaramat tele töltettek Ludakkal azok ... *Lármát míveltenek* [Dés; DLt 321. 32]); *adósságot szerez* (~ eladósodik) (1585: Daroczy Peter illien *Adossagokat zerze* Az Attia halala vta(n) [Kv; TJK IV/1. 393]), *barátot szerez* (~ összebarátkozik) (1678–1683: minél több *baratokat* maganok *szerzeni* [Ks Kornis Gáspár kezével]), *ismeretséget szerez* (~ megismerkedik) (1823–1830: idegen volnék, s szeretnék *ismeretséget szerezni* valakivel [FogE 189]); *csereberét űz* (~ csereberél) (1597: aki ez vegezes ellen barmat laban el adna, wagi egieb vton teoserkednek, *chereberet ewzue*, tehát az el adot marhanak az arraval bewntettessek [Kv; TanJk I/1. 301]), *szégyent űz vkín* (~ megszégyeníti) (1797: rajtam, és Házamon valami *szégyent űzzen* [Gogánváralja KK; Ks 94 Vegyes lev.]), *táncot űz* (~ táncol) (1740: Vendégséget, Vigasságot, *tánczot űzőtte* gyakran az Vdvarban [BSz; Ks 54. 72 vk]); *szégyent vall* (~ megszégyenül) (1589: Ennekem hagi bikit mert ezennel bizonyj kialtast tizek Nagi *zigient vallaz* [DLt 226]); *gondot visel* (~ gondoskodik, gondoz) (1567: *Visellyetek gongiat* istenert az zegen arwanak [Kv; TJK III/1. 52]).

4.2.2. A névszói tartalmú szerkezetek csoportja

A névszói tartalmú szerkezetek csupán egyetlen tulajdonságban, a funkcióige szemantikai elhomályosultságában egyeznek meg a prototipikus funkcióigés szerkezetekkel, ez azonban elég ahhoz, hogy a kevésbé tipikus, periférikus szerkezetek közé tartozzanak. A névszói tartalmú funkcióigés szerkezetek sajátossága,

hogy nem igei, hanem a mondatban állítmányi szerepet betöltő névszói, főnévi vagy melléknévi megfelelőjük van, amelynek szótöve megegyezik a szerkezetben található dolognévi típusú névszó szótövével.

A SzT. vizsgált korpusza alapján a névszói tartalmú szerkezetek jellegzetes csoportját alkotják azok a rendszerint -sÁg képzős foglalkozásnévből és a *visel* funkcióiigéből alkotott, '(hivatalos) feladatot ellát, tisztet vagy hivatalt betölt' jelentésű szókapcsolatok, amelyek egyetlen, foglalkozást jelölő főnévvel cserélhetőek fel: *csaplárságot visel* (~ *csaplár*) (1573: valakyk az *chiaplarságot visellik* hitessek legienek [Kv; TanJk V/3. 88b]), *főbírósa* *got visel* (~ *főbíró*) (1771: A szegény Henter Ferenc ... *Főbírósa* *got viselt* Küküllő vármegyében [RettE 253]), *főpohárnok tisztét viseli* (~ *főpohárnok*) (1648: az moldovai vajda öccse (: ki most *főpohárnok tisztit viseli* :) egy monostort építtetett az havas közbe [Gyszm; Veress, Doc. X, 212 a gyergyóiak panaszából]), *gazda asszonyi hivatalt visel* (~ *gazdasszony*) (1781: Csizsér Josefne ő klmét a' mig itten Komollon *Gazda Asszonyi hivatalt viselt* minémű keresőnek ismérte a Tanu? [Komolló Hsz; HSzjP vk]), *papságot visel* (~ *pap*) (1761: most oda ki Erdélyben *Papságot visel* [Kvh; BrÁLt VI/40 Joannes Szigeti (56) vall.]), *professzorságot visel* (~ *professzor*) (1765: Tovább *viselte a professzorságot* 36 esztendőnél [RettE 182–3]) stb.

A vizsgált nyelvi adathalmazban elvétele ugyan, de melléknévi megfelelővel rendelkező funkcióiígés szerkezet is előfordul: *hűséget tart vkihez/vkinek* (~ *hűséges*) (1562: azok minden *hűséget tartának* János királynak [ETA I, 13 BS]; 1614: öhozzája *tartja az hűséget* Erdély [BTN² 74]).

4.2.3. Az alakfüggetlen igei variánssal rendelkező szerkezetek csoportja

Az alakfüggetlen igei variánssal rendelkező szerkezetek sajátossága, hogy megfeleltethetőek egy egyszavas igeinek, ez azonban semmilyen morfológiai kapcsolatban nem áll a szerkezet névszói komponensével, a névszóval azonos szótövű, a denotatív jelentés szempontjából szinonim igeire vonatkozó prototipikus feltétel tehát nem teljesül.

Az alakfüggetlen igei variánssal rendelkező szerkezetek közé sorolhatóak a következő funkcióiígés szerkezetek: *bemenetelt ad* (~ *nyílik*) (1756: Ezen konyhárol *ád bé menetelt* egy régi jó vasas záru ajtó [Déva; Ks 92. I. 32]), *hírré ad* (~ *tudat*) (1591: az Lato vramim biro vramnak *hirre aggyiak* [Kv; TanJk I/1. 169]), *hírt ad* (~ *értesít*) (1745: *hirt* nem *ád* [Bánkfva Cs; LLt Fasc. 78]), *hitelt ad* (~ *megbízik vkiben*) (1575: Gabriel deaknak *hitelt aggyanak* es meg chelekediek az myt Mond [Kv; TanJk V/3. 121]), *okát adja* (~ *megmagyaráz*) (1571: Chyany ferencz ez *okat aggya* az contradictionnak [Bál. 78]); *rabbá esik* (~ *bezárják, bebörtönzik*) (1653: (A tatárok) a város népében is a kurtán mellett levágának egynéhányat, s ki esmét *rabbá esék* szegényekben [ETA I, 64 NSz]), *rabságba esik* (~ *bezárják, bebörtönzik*) (1566: nagy sok jámbor vitézek elveszének és *rabságba esének* [ETA I, 25 BS]), *rabságra esik* (~ *bezárják, bebörtönzik*) (1723:

Rabsagra esett, Sattza volt őt Száz Tallér [Szu; Pf]), *rabul esik* (~ *bezárják*, *bebörtönzik*) (1783: Kinde Andonia ... *Robul esék* eő Nsga keze allá [Radnót KK; BfR Várodi Simon ns vall.]); *törvényre fog* (~ *beperel*, *feljelent*) (1570: Josa deakne ez veget myert zeoleyet ely beochwltette ... *Theorwenbe fogta volna* [Kv; TJK III/2. 108]); *beszédet tart* (~ *szónokol*) (1847: a templom előtt egy székre felállván, az emberekhez *beszédet tartott* [VKp 214, 234]), *eszében tart* (~ *megjegyez*) (1751: nem *tartattam eszemben* hany ütes eset rajta [Csapó KK; Berz. 12. 92. 203]), *eszén tart* (~ *emlékezik*) (1758: Ő szegény az *eszin tartván* azt, egy vasárnap reggel maga mellé vévé s megszoptatá [RettE 68]), *hírrel tart* (~ *tudósít*) (1663: mind mi *tartjuk hírrel* Nagyságtokat [TML II, 453 Teleki Mihály Bornemisza Annához]), *szentbeszédet tart* (~ *prédikál*) (1811: A' Protho-Pop el-jött, 's *tartott Szent Beszédet* [ÁrÉ 51]); *becstelenséget tesz* (~ *megaláz*) (1765: hogy nagyobb *bestelenséget* tegyen Vénségemen rangotat, hurczalt, hogy az Uczára vigyen ki Táncsolni [Marosbogát TA; Mk V. V/97]), *bűnt tesz* (~ *vétkezik*) (1635: ala joue Csiszar Ferenczy ... monda, vid el nagy *bűnt teot*, ad az hóhérök kezében [Mv; MvLt 291. 44b]), *emlékezetet tesz* (~ *megemlít*) (1572: Negyedik articulusha az series felől *tesztek emlékezetet* [SzO 299 Báthory István válasza az usz-i főszemélyeknek és lófőknek]), *gazolást tesz* (~ *feldúl*) (1672: azok rút *gazolást* töttek [TML VI, 366 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]), *könyörgést tesz* (~ *imádkozik*) (1669: igyekezék idejen jó reggel *könyörgést tenni* [Dés; Jk]); *ledérséget űz* (~ *könnyelműsködik*) (1593: sok hiuolko (!) iffiusagh ... zokot, mind itt ben, mind zeoleokban, kertekben, kertek keozeot lezzegni, és egieb *lederseget wzni* [Kv; TanJk I/1. 220]), *vendégséget űz* (~ *mulatozik*) (1740: *Vendégséget*, Vigasságot, tánczot *űzötte* gyakran az Vdvarban [BSz; Ks 54. 72 vk]); *kudarcot vall* (~ *megbukik*) (1593: tes (!) *kutarczot vallaz*, ha en zegient vallok [Kv; TJK V/1. 382]); *félszet vesz* (~ *megijed*) (1835: ha védelmező fegyveremtől *félszet* nem vett volna [Vaja MT; VH]), *kérdésbe vesz* (~ *megvitat*) (1662: a lengyelek discursus, tanácskozás által *kérdésbe* vévén s ugyan írásban is közönségessé tévén ... három méltóságos személyt ... tévén fel *kérdésbe* [SKr 344]), *penná(já)ra vesz* (~ *leír*) (1670: én *pennéra* nem merem venni az egész ország felülését [TML V, 265 Teleki Mihály Bethlen Jánoshoz]); *rabság alá vet* (~ *bebörtönöz*) (1618: olyan keserves *rabság alá vetett volt*, kibem nemcsak kezem-lábom volt kötözve, hanem lelkem, szemem, filem, szám [BTN² 118]), *rabságba vet* (~ *bebörtönöz*) (1704: tegnap *vetették* Pekriné asszonyomat is keményebb *rabságba* [WIN I, 62]), *tömlőcre vet* (~ *rabosít*) (1769: *tömlőzre* vesse őket [Ne; Told. 5a]); *szót visel* (~ *beszélget*) (1619: úgy *viseltük az szókat*, hogy deakul ő kezdte oztán nekem tolmácsolni [BTN² 201]).

4.2.4. Az egyszerű igével nem felcserélhető szerkezetek csoportja

Az egyszerű igével nem felcserélhető szerkezetek csoportjába azok a funkcióiágés szerkezetek tartoznak, amelyek sem a névszói taggal azonos szótövű, sem egy attól alakilag független, monolexémikus igei variánssal nem rendelkeznek,

jelentésük tehát annyira unikális, hogy esetenként egy szintén analitikus szerkezettel vagy csupán többszavas körülírással helyettesíthetők.

Az egyszerű igével nem felcserélhető szerkezetek névszói tagja általában vagy egy jelentéssűrítő összetett szó, vagy pedig egy elvontabb jelentésű esemény-, illetve dolognév: *istentiszteletet tart* (1815 k.: (A szász) lutheranosok ... *istentiszteletet* a mostani templom melletti paplak első emeletén *tartottak* [Kv; ETF 107. 15]), *barázdaigazítást tesz* (1797: az Urak tsak valamelly *borozda igazítást* akarnak *tenni* [Kük.; JHb XIX/57]), *számadás alá vesz* '(elszámolási kötelezettséggel) felügyelet/örizet alá vesz' (1847: kötelesek a nevezett pásztorok az eleibe adott ökröket *számadások alá venni* [Zalán Hsz; RSzF 202]), *úrvacsorát vesz* (1823–1830: az egész gyülekezettel *vettem volt úrvacsoráját* [FogE 153]), illetve *bérbe ad* (1608: Az Szabo Lenart Arway hazat *ada Berben* my eleottunk Szabo Mathiasnak [Kv; RDL I. 83]), *emlékezetre ad* (1507: Ezt my *Emlekezetre adywk* vg mynth, fogoth Byrak), *emlékezetül ad* (1550: *agywk Emlekezettwly* myndeneknek twttara [Mányik SzD; BfR Reg. VI.]), *okot ad* (1596: Az hol azt mo(n)dgia az J Hogy ... en *attam volna okot* rea, en sem(m)i *okot* ne(m) *atta(m)* mert en *alutta(m)* [UszT 11/52]); *bosszút ejt* 'bosszút áll' (1768: kire meg haragusznak azokon kárt vagj *boszszut ejtnek* [Nyárádkarácsonfva MT; Told. 3a]), *szerencsétlenséget ejt* 'szerencsétlenséget okoz vkinek, bajba sodor vkit' (1603: my raitunk *zerencsietlensegett eitett* [Ks 38. I/8 az erdélyi rendek Kornis Boldizsárhoz és Zsigmondhoz]), *veszedelembé ejti magát* (1678–1683: *magokot* nagio**b** *vezedelembe*n *eitetek* [Ks. Kornis György kezével]); *bajba esik* (1831: mikor utoljára Paticarius Roth Karoly Urnál kotsiskadtam volna akkor *estem bajba* [Dés; DLt 332.21]), *gyanúba esik* 'gyanakodni kezd' (1573: gergel deak megh talalta es megh olvasta valamyt latot benne, vgi *esset gyanwba* felesegehez [Kv; Tjk III/3. 96]), *gyanúságba esik* 'gyanakodni kezd' (1584: Az boriu mas nap el hala, Es mingiarast nilua(n) valo *gianosagban esenk* hogy tudomanios uolna [Kv; Tjk IV/1. 278]); *gyanút fog* 'gyanakodni kezd' (1732: azt is tudom, hogj égy Pakulár valami *Gyanut fogot* réa a Juha iránt [Szásznyíres SzD; Ks 27. XVI]); *tudatlanságban hagy* (1686: ném akará az ő gyermekit *tudatlanságban hadni* [Bikfva Hsz; BLt]); *barátságot művel* 'barátilag viszonyul vkihez' (1557: meg zolgalwk az mi *baratsagot* k velenk *mielt* az borj vetelben [Gyf; BesztLt 59]); *hitelt szerez* (1618: az még egymással megismerkednek is, vagy egymással *hitelt szereznek*, addig idő múlik [BTN² 138]); *(falu)gyűlést tart* (1805: a' Mivelő kovácsok ... *gyüleseket tartva* azt végezték hogy tellyességgel senki kost nélkül dolgozni ne mennyen [Torockó; TLev. 9/40]; 1828: egész *falugyűlést tartván* ... megegyezett [Jenőfva Cs; RSzF 185]), *kollégiumot tart* 'tanul, kollégiumi előadást látogat' (1710 k.: én itt privatum *collegiumot* senkinél sem *tartottam* ... egy Nicolaus Goldmannus nevű német öreg embernél ... *tartottam collegiumot* a civilis architectura és perspectivára [BÖn. 579]), *összegyűlést tart* (1823–1830: *összegyűléseket tartott*, ahová minden státusból való emberek bemehetnek [FogE 245]); *foldozást tesz* 'rést, rongálódást

javít' (1628: Eseo Ellen valo *foldóaszt*, es egieb aprolek Eppetest *tegyen* eö kme az házon [Kv; RDL I. 137]), *észrevételt tesz* (1843: én még azon *észrevételt tettem*, hogy „Nagy bolondság töletek egy kóborló fejrén szaván megindulni, nem okulhattatok az elmúlt szerencsétlenségen?” [VKp 84]), *írásba tesz* 'írásba foglal' (1672: ez rossz világban nem is bátorkodom *írásban* azokat *tenni* [TML VI, 224 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]), *írást tesz vmiről* 'írásba foglal' (1586: Amaegh (!) Capitulatim ez kilencz Rendreol igazan *Jrast* nem *teszen* ... addegh semmikeppen Exitust Sohol ne Jrhasson [Kv; KvLt Vegyes ir. III. 20]); *bosszút űz* 'bosszút áll' (1673: nem a magok privatumát, *bosszujokat űzik* [TML VI, 430 Teleki Mihály Bethlen Miklóshoz]); *gyalázatot vall* (1628: se en, se Ked miatta <gi>*alázatot* ne *valliunk* [SzJk 24]), *kárt vall* (1569: Mas ember zouara el ne hagiad, Mint az Jart vtat az Jaratlanert, Mert *karat vallod* [Nsz; MKsz 1896. 355]), *kárul vall* (1773: ne *vallya kárul* azt a sok penzt [Aranyosrákos TA; Borb.]), *kárrá vall* (1638: Iurallion az Tamasfalvi Biro, hogj az mint *karre vallotta* Gal Miklos az arpatt, nem eö miatta vagion az kar [Kovászna Hsz; HSzjP]); *figyelemre vesz* 'figyelembe vesz' (1808: Biro *figyelemre véné* ezen Divisionale Forum, ugy nezte ki a' Novizans Alperes által tett Allegatiokbol, és Productumokbol, hogy egész erővel azon ügyekezett a Novizáns, miképpen reformáltathassa ezen Divisionale Forum előbbeni Itéletét [Asz; Borb. II]), *írásba vesz* 'írásba foglal' (1842: Belső Telkeket, Kün valokat ... szomszédaikkal ferüségikkel *vennök* *írásba* [Kakasd MT; DLev. II/30]), *kérdőre vesz* 'kérdőre von' (1782: én ... *kérdőre vettem*, hogy a' Bátyám ... részes volté abban a' Jobbagjokrol hamisan tsinált Contractusban [Torda; KW]), *szaladást vesz* 'szaladni kezd' (1730: utánna sietvén *szaladást vőtt* [Dés; Jk]), *példát vesz* (1739: az Isten haragjának engesztelésére ... rendelt bőjt nem kezdett volna observáltatni, sőt sok helyeken magok a tisztek és az első rendbéliek hadták volna félbe, ... melyből *példát vett volna* a községis [SzO VII, 398–9 gub.]), *tudomásul vesz* (1894: *Tudomásul vettem*, és nem foglalkoztam vele [PLev. 168 Petelei István Jakab Ödönhöz]); *áruba vet* 'árulni kezd' (1602: *Arúba wetette wolt* az szegeni Cato az hazat [UszT 16/73]).

4.2.5. A közvetlen kontaktushatást mutató szerkezetek csoportja

A SzT.-ban közölt számos vizsgált szerkezet névszói tagja kölcsönszó, rendszerint latin jövevényszó, amelyhez egy verbalizátor szerepű funkcióige társul. A közvetlen kontaktushatást mutató szerkezetek csoportján belül az igei variáns és annak morfológiai felépítése alapján megkülönböztethetőek igei tartalmú, alakfüggetlen igei variánssal rendelkező és egyszavas igével nem felcserélhető szerkezetek is.

Az igei tartalmú szerkezetek sajátossága, hogy a szókapcsolat megfeleltethető egy olyan egyszerű, a magyar nyelvközösség által (ma már) többé-kevésbé használt igeinek, amelynek szótöve megegyezik az idegen eredetű névszó szótövével:

aggratulációt tesz (~ *gratulál*) (1705: az urak pedig ... mind condolatiót, mind auguratiói *aggratulációt tévén*, onnan lejüvénk egy óra alatt [WIN I, 476]), *deklarációt tesz* (~ *deklarál*) (1761: az dolognak valóságáról sokkal külembező *declaratiot tésznek* [Torda; TJKT V. 70]), *dilucidációt tesz* (~ *dilucidál*) (1721: bővébb *dilucidatiot tenni* éz iránt szükséges [Dés; Ks 26. XIV. 1]), *diszkurzust tesz* (~ *diskurál*) (1657: töttek nagy *discursusokat* [KemÖn. 124]), *diszpozíciót tesz* (~ *diszponál*) (1645: sokkal illendeob embernek, az ilyen n<agy> utara ualo igyekezetiben Czeledi es edes haza nepej keozeott bizonyos *dispositiot tenni* [Erdőszengyel MT; Told. 1a]), *kommendációt tesz* (~ *kommendál*) (XVIII. sz. köz.: igen jo *comendatiot töt* eő kegyelme felől [F.csernáton Hsz; HSzjP Gál László (41) pp vall.]), *limitációt tesz* (~ *limitál*) (1735: Még ez előtt kellett volna a Tehén, és Bárány hus iránt *limitatiott tennünk* [Dés; Jk]), *meliorációt tesz* (~ *meliorál*) (1760: Mi a' miolta itten Malomban bir Mósa László Uram, hogy valami *melioratiokat tett volna* ném tudgyúk [Málom SzD; BK]), *prédikációt tesz* (~ *prédikál*) (1606: *Tőnek* igen szép *prédikációt* [Kv; KvE 136 SB]), *replikát tesz* (~ *replikál*) (1677: kire egy része micsoda *replicát tött*, hopmester uram által Nagyságodnak alázatosan praesentáltam [TML VII, 521 Teleki Mihály a fej.-hez]), *violenciát tesz* (~ *violál*) (1674: engemet ... illetlen szokkal diffamalt ... leg kiváltképpen hogy *violentiát akartam(m)* rajta *tenni* [SzJk 126]), *vizitát tesz* (~ *vizitál*) (1837: Ketzeli Imre gyakor izben *tészi a visitát* és a szépet ... mikor *visitát tenni* jött elfogattatott időt töltőnek [Dob.; BetLt 1 Pákai Dánielné Benkő Susánna (40) dom. bíróné vall.]); *diskurzusra vesz* (~ *diskurál*) (1704: *discursusra* vévén a dolgot végre voxolának [WIN I, 142]), *effectumba vesz* (~ *végbevisz, végrahajt*) (1701: ezen parancsolatinkat minél nagjobra terjedet s terjed ez az gonosz, annál szorossabban *vegje effectumba(n)* [UszLt IX. 77. 30]), *kalkulusba vesz* (~ *kalkulál*) (1727: *Calculusba* Vészik, menyire Extendálódik az költség [H; JHb XLII]), *konklúzióba vesz* (~ *konkludál*) (1657: *conclusióban* is vöttem vala, hogy kihozatná leányát [KemÖn. 300]), *konsziderációba vesz* (~ *konsziderál*) (1634: ezen exponens Aszonnak dolgat, *vegje* Istenes *consideratioba(n)* [Ks 33. I. 13 fej.]), *patrocíniumába vesz* (~ *patrocínál*) (1765: Továbbá instálok alázatosan Ngödnak magom helyet le-küldött Kedves Ötsém Also Elek Uramot Gratiusom *Pátrocíniumában venni* maga születet Gratiositassa szerint méltoztassék [Torda; Borb. II Also Lajos lev.]), *prenotációra vesz* (~ *prenotál*) (1803: a Betsületes Czéhnek meg égyezett akaratytya lévén hogy Makkai Dánielt *Prénotatoria* vegye [Kv; FésCJk 68]), *információkkal tart* (~ *informál*) (1657: alattomban az lengyeleket minden jó igaz hírekkel, *információkkal tartottuk* [KemÖn. 168–9]), *konverzációt tart* (~ *társalog*) (1760: Nem méltó, hogy emberséges ember *conversatiót tartson* vele [RettE 101]), *korrespondenciát tart* (~ *korreszpondeál*) (1657: A magyar mesterrel jo *correspondentiát tartson* [UF II, 186]); *voksot ad* (~ *voksol*) (1575: eo K. *voxot adwan* Rea Nagiob Resre Tecczet eo kgnek hogy Nem az Safar vrainm zediek az adot [Kv; TJK V/3. 109a]); *violenciát művel* (~ *violál*)

(1807: a' magok ... Határokat ... terjeszteni törekedvén *violentiakat miveltenek* [T; Born. XVd]); *arestum alá vet* (~ *arestál*) (1668: Midőre kicsalhattam, *arestum alá vetvén*, gondolván azt, már bebocsátnak a várban, bizony még a sorompó kapuját is betevék előttem [TML IV, 348 Naláczi István Teleki Mihályhoz]); *korrespondenciát visel* (~ *korreszpondeál*) (1662: *viseljen jó correspondentiát* az német tisztekkel [TML II, 307 Teleki Mihály Veér Judithoz Pozsonyból]).

A kontaktushatást mutató, alakfüggetlen igei variánssal rendelkező alakulatok alcsoportja is számos szerkezetet foglal magába, az idegen eredetű lexémákhoz leggyakrabban a két legtermékenyebb funkciójú, a *tesz* és a *vesz* társul: *decíziót tesz* (~ *dönt*) (1776: a' Felek között intervéníálható Difficultások felett, tsekély Itéletünk szerint deliberatoria *Decisiot tennénk* [M.köblös SzD; RLt O. 1. 1–2]), *fassziót tesz* (~ *tanúsít*) (1589: eleoeor a' Conuentek eleót *tegie(n) fassiot* [Kv; TanJk I/1. 115]), *korrekciót tesz* (~ *kijavít*) (1735: egy kevés *correctiot tettem* benne [Nsz; Ks Borosnyai N. Márton lev.]), *menciót tesz* (~ *megemlít*) (1719: A mi ... az Fejer egyet masokot illeti azok irántis *tettem volt mentiót* ... eo kglmének [Beszt.; Ks 83]), *rugát tesz* (~ *imádkozik*) (1765: elég *rugát tésznek* a Papok [M.bogát TA; Mk V. V/97 Ruzs Gavrilláné Popa Anucza (72) zs vall.]), *testamentumot tesz* (~ *végrendelkezik*) (1544: My koron Istrigy Symon *testamentumoth teth wona* akoron ys ezt montha volna Symon *wra(m)* [Szászssombor (SzD) körny.; MNy XXXVI, 52]); *diszkurzusba vesz* (~ *megbeszél*) (1657: Együt leven az B. Ceh ... eo kglk derekas *discursusban veven*, az ujab színnek tsinaltatásat, az eleobbi megh eghet szín helyebe [Kv; ÖCJk]), *exekúcióba vesz* (~ *véghezvisz*) (1706: magok Authoritasokból *Executiob(a) vötték s vészik* [UszLt XIII/94]), *origóját vesz* (~ *ered*) (1744: minden tumultus Köpeczen vette *origoját* [Hsz; INyR]), *reszpíriumot vesz* (~ *megpihen*) (1705: ott osztán éppen *respiriumot vöttenek* [WIN I, 600]), *stílusba vesz* (~ *felír*) (XVIII. sz. v.: a dolgot *Stylusba vészszűk* [GyL N. Solymosi Kontz József kezével]).

A *tesz* és *vesz* igéken kívül megjelennek *ad*, *tart*, *vet*, *művel* és *visel* alaptagú szerkezetek is: *exitust ad* (~ *elszámol*) (1596: Erreöl *ád* illjen *Exitust* [Kv; Szám. XIX/6. 11]), *fakultást ad* (~ *felhatalmaz*) (1727: *ád* Plenaria *facultást* arra hogy mindeneket az ur ô kigyelme, vagy Successori magak(na)k kivalthassák és appropriálhassák [Császári SzD; Wass]), *gráciát ad* (~ *megkegyelmez*) (1687: mig haza érkeztünk addig *Gratiat adott* néki [Szilágycseh; GramTr VIII]), *kurázsit ad* (~ *felbátorít*) (1806: az ô alkudozásának egyéb célja nem volt, hanem hogy ezen mézes reménység alatt, Nagyságodnak *kurázsit adion* a' több vásárlásra [Mv; KsMiss. I Thuroczy Károly lev.]), *potentiát ad* (~ *felhatalmaz*) (1593: Az vonás ighazitoknak azért Ilién *potentiat Attanak* [Kv; TanJk I. 206]); *fásét tart* (~ *haragszik*) (1879: csendes *fásét tartott* az én semmiségemmel [PLev. 49 Petelei István Jakab Ödönhöz]), *konzíliumot tart* (~ *tanácskozik*) (1657: az fejedelem *consiliumot tartott* az dologról [KemÖn. 178]); *fundamentumot vet* (~ *megalapoz*) (1657: talán negyven esztendeig circiter bírta az királyságot; melyre immár töröknél és tatárnál is nagy *fundamentumot vetett vala* [KemÖn. 85]).

Az egyszavas igével nem felcserélhető, kontaktushatást mutató szerkezetek közé a következő alakulatok sorolhatóak: *cenzurát ad* 'végvizsgát tesz' (1815: az Enyedi Kolégyomban végzett ifjú Körösi Sándor ezen kolégyomban *Censurát adván*, nállam magát az aránt hogy a' Papi Sz. Hivatalra készül, és Hazájában vissza jön reversalta [Ne; NyIrK XII, 139]); *szuszpicióba ejti magát* 'gyanúba keveredik' (1693: a Férfi egy Angalit nevű asszonnyal való társalkodása miatt *magát suspitiob(a) ejtette* [SzJk 273]); *adultériumba esik* 'házasságtörést követ el' (1641: Arpastoi Sos Istua(n) keredszik be az Ecclia reconciliatiojara mivel *adulteriumba eset volt* [SzJk 56]); *inventáriumba hagy* 'leltárba vesz' (1636: kúának azt eo keglmek. hogy ... az Anna Jovait az mi iutna *Jnuentariumba(n) hadnok* [Kv; RDL I. 109]); *gráciát szerez* (1602: Báthori Zsigmond ... tractára fogá az dolgot Bástával, hogy ... *szerezzen gratiát* német császártól [BTN² 52]); *gráciájába vesz* (1636: ha ezt czelekedne ... *eőt* ismet *gratiánkban vennenk* [SLt XLIII. 4 fej.]), *protekciója alá vesz* (1663: Ott közel Krakkóban van keves jóságocskája feleségemnek, hanem *vegye protectiója alá* [TML II, 589 Teleki Mihály Bánfi Dieneshez]), *szuszpíciót vesz* 'gyanakodni kezd' (1662: Isten tudja, micsoda *suspiciot vött* Kemény Simon uram [TML I, 379 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]).

5. A funkcióigés szerkezetek használatának jellemzői és (feltételezett) indítékai

A funkcióigés szerkezetek létrejötte a morfológiai tagoltság szempontjából olyan mennyiségi, analitikus irányú, elemkiegészüléssel történő nyelvi változásnak tekinthető, amelynek bonyolult okrendszerében Forgács Tamás (2001) szerint az emberi kommunikációt irányító pragmatikai maximák játszanak meghatározó szerepet (vö. Károly 1980). Abból kiindulva, hogy a nyelvi tevékenységet a (korlátlan) lehetőségek közötti választás (leírandó valóság), a korlátozott számú alternatív lehetőségek közötti szelekció (szemantikai egységek; artikulátorikus kidolgozottsági fok) és az adott megnyilatkozás megformálására irányuló meghatározott lépések kényszerei (szemantikai potenciál; morfoszintaktikai kapcsolódás; artikulátorikus target-mennyiség) determinálják, a belső okokra visszavezethető, endogén nyelvi változás a szelekció során megnyilvánuló döntési szabadság, illetve az artikulátorikus energiatakarékosság és a pontos megértésre törekvés maximái által indukált optimalizációs törekvés nem tudatos melléktermékének tekinthető (Lüdtke 1979: 10 idézi Forgács 2001: 39). A megfelelő szemantikai egységek, illetve a megfelelő artikulációs kidolgozottsági fok kiválasztása során történő szelekció hosszú távon olyan irreverzibilis mennyiségi változásokhoz vezet, amelyek egyrészt az artikulációs kidolgozottság csökkenésében, másrészt pedig a lexikai és szintaktikai alapstruktúrák szempontjából bekövetkező gazdagodásban nyilvánul meg, a két tényezőnek azonban olyan módon kell egyensúlyban maradnia, hogy egy konstans kommunikációs tartalom továbbításához szükséges jel-negentrópia, azaz információmennyiség

nagyjából azonos mértékű maradjon (Lüdtke 1979: 15 idézi Forgács 2001: 41–43). Az artikulatorikus energiatakarékosság maximája következtében összezsugorodott nyelvi elemek esetében a kvantitatív kompenzáció elve biztosítja a megértéshez elegendő információmennyiséget, a kompenzációs mechanizmusok tehát a morfológiai tagoltság analitikus irányú változásainak, így a funkcióigés szerkezetek létrejöttének is indukáló tényezői lehetnek (Forgács 2001: 42–43). Forgács tehát Lüdtke (1979) alapján egy kéttényezős, nyelvi változást indukáló és pragmatikai természetű univerzális törvényre vezeti vissza a funkcióigés szerkezetek létrejöttét, ugyanakkor azt is kiemeli, hogy a variánsok nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg (személytelenség, mediális jelleg, jelzőhasználat stb.) is különböznek egymástól (2001: 43).

Mivel a funkcióigék sajátosan, egyszerre alapszófajként, azaz főigeként és viszonyzóként, azaz segédigeként viselkednek, a funkcióigés szerkezeteknek a szintagmák és az álszintagmák közötti elhelyezése nem problémamentes: a funkcióige és a névszó között eredendően viszonyrag által jelölt szintaktikai kapcsolat van, a funkcióige azonban szemantikailag elhomályosult, nem valódi vonzatos ige, a viszonyragos névszó már csak formálisan bővítménye a funkcióigének, viszonyuk tehát csupán átmeneti a szintaktikai és a morfológiai típusú kapcsolat között (vö. MGr. 259; Lengyel 1992; Molnár 1999: 144–157). Ez az átmenetiség történeti szempontból azzal magyarázható, hogy a névszói komponens eredetileg valóban a funkcióige vonzata volt, a funkcióige deszemantizációs, sematizációs folyamata miatt azonban a szókapcsolatok szerkezetileg és jelentésanálisan a szintagmákhoz képest kötöttebbé váltak, bizonyos mértékben frazeologizálódtak. A frazeologizálódási folyamat során a szókapcsolat alakjának rögzülését bizonyos jelentéstani, illetve morfoszintaktikai változások kísérik, amelyek a szerkezet motiváltságának, literális jelentésének háttérbe szorítását és egy generalizáló, absztrakt jelentés előtérbe kerülését eredményezik: a szemantikai változások leginkább a bővítmények szemantikai markereit, tematikus szerepeit, illetve a felszíni vonzatformát érintik, a morfoszintaktikai változások közé pedig elsősorban a névelő eltűnése vagy a birtokviszony felbomlása sorolható (Forgács 2008: 27–35).² A kimeneti funkcióigés szerkezetek elemeinek lexikai összeforrottsága az igei fej variálhatatlanságát igazoló behelyettesíthetőségi próba mellett különféle szintaktikai próbákkal is igazolható: a szerkezet névszói része nem anaforizálható, kérdő névmással nem helyettesíthető, erősebben lexikalizálódott funkcióigés kapcsolatokban pedig vonatkozó mellékmondatot sem vehet fel (Forgács 2008: 35–36). A SzT.-ből gyűjtött nyelvi példák jelentős része a frazeologizálódási folyamat, vagyis a szabad szókapcsolatoktól való eltávolodás kezdeti fázisában helyezhető el, erre utal a gyakran determinánssal ellátott névszói komponensek

² L. pl. 1583: *az wtes A Capitanon Nilas Simonon essek* [Kv; TJK IV/1. 181] – 1631: *engem ugj megh ütenek feöben hogi en rajta(m) soha ollia(n) ütes nem eset* [Mv; MvLt 290. 245a]; 1823–1830: *az egész gyülekezettel vettem volt úrvacsoráját* [FogE 153].

megnevező szerepe, felsorolásokban való előfordulása, illetve a névszó és az ige jelentős mondatbeli távolsága is.³ A szemantikai és a morfoszintaktikai változások történeti példákkal való dokumentálhatósága ugyanakkor nem jelenti azt, hogy minden funkcióiágés szerkezet történeti változási folyamat eredményeként jött létre, új alakulatok ugyanis az analógia hatására, a már meglevő szerkezetek mintájára is kialakulhattak (vö. Forgács 2008: 38).

Az igei alaptagú, széttagoló szerkezetek tagjainak viszonylagos szerkezet- és jelentésbeli kötöttsége, ill. egyszerű igével való esetenkénti helyettesíthetősége, lexémaértékűsége arra utal, hogy a funkcióiágés szerkezetek az állandósult szókapcsolatokhoz állnak közel. Bár a funkcióiágés szerkezetek a jelentésbeli integráltság és az alaki kötöttség mértéke alapján nem számítanak tipikus frazeológiai egységeknek, lexikológiai kategorizálásukat elősegíti a frazémajelleg különböző fokozatainak differenciált megkülönböztetése (vö. Károly 1970: 392–394). A funkcióiágés szerkezetek tehát olyan tágabb értelemben vett frazémáknak tekinthetők, amelyek esetében egyrészt kis mértékű jelentéssűrítés, másrészt pedig szerkesztésbeli kötöttség figyelhető meg, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a funkcióiágés szerkezetek közötti frazeológiai szempontú eltérések is jelentősek: egyes funkcióiágék termékenyek, újabb névszókkel alkothatnak szerkezetet, így létrejöhetnek olyan funkcióiágés szerkezetek is, amelyek csupán alkalmi kollokációknak tekinthetők (vö. Molnár 1999: 145), továbbá egyes esetekben a kisebb mértékű állandóságot a jelző kapcsolhatósága is jelzi (vö. Károly 1970: 393). Ennek következtében a leginkább frazeologizálódott funkcióiágés szerkezetekben feltételezhetően azok a terméketlen funkcióiágék szerepelnek, amelyek kevés névszóhoz kapcsolódnak (Lanstyák 2019: 89). A funkcióiágés szerkezetek frazémaértékét bizonyítja az a megfigyelés is, hogy a hivatalos vagy jogi szövegekben a funkcióiágés szerkezetek sokszor terminusértékűek, használatuk a kifejezés pontosságát, a gondolat adekvát megjelenítését szolgálja, ezt pedig elsősorban a közvetlen kontaktushatást mutató funkcióiágés szerkezetek illusztrálják (vö. B. Kovács 1999; Dobos 2001: 84–86). A széttagoló szerkezetek a közömbös stílusértékű nyelvi formák formálisabb stílusértékű alternatíváit kínálják, a szerkezet stílusértékét ugyanis a kifejezés egésze hordozza, amely eltérhet mindkét tag stílusértékétől⁴ (vö. Lanstyák 2019: 63, 72). A funkcióiágés szerkezetek használata tehát széttagoló szerkezetük és többnyire formális stílusértékük miatt elsősorban olyan regiszter- és műfajspecifikus jelenség,

³ L. pl. 1579: értették eő kegmek az *panaztis* ... ky Az dyzno barom myat essik [Kv; TanJk V/3. 195b]; 1662: Katonái, szolgálí szerén-szerte az országban nagy sok kóborlásokat, fosztogatásokat, lopásokat, dúlásokat tesznek vala [SKr 149]; 1809: Ha valami köz Teher fizetés, vagy *Perlekedés* találva találná a' már meg-irt Jóságaimat, azokat meg tenni és *follytatni* köteles lészen az irt ötsém [Kv; Bet. 7].

⁴ Pl. az *üzenet* és a *tesz* közömbös stílusértékű szavak, az *üzenetet tesz* szerkezet viszont formális stílusértékű: 1697: a' Becsületes Unitaria Ecclesiának ... *üzenetet tegyenek* hogy köz akaratból a' dezmai sok abusosok iránt ő kkel edgyüt orvoslást tegyenek [Kv; SRE 54].

amely egy bizonyos csoportidentitáshoz, illetve diskurzusközösséghez való tartozás jelzésére alkalmas (Csorba 2010b: 137–138).

A funkcióigés szerkezetek és a megfelelő fogalmilag tartalmas igék közötti morfoszemantikai kapcsolatot leggyakrabban nyelvművelői és nyelvtudományi munkák egyaránt olyan problematikusként számító viszonyjelenségekkel jellemzik, mint a szinonímia, a felcserélhetőség vagy a helyettesíthetőség (l. pl. B. Kovács 1999; Dobos 2001; Lantsyák 2019; Hrenek 2021): egyrészt a nyelvi elemek között fennálló szinonim viszony kritériumainak meghatározása nem egységes, különböző tágabb és szűkebb értelmezésű szinonimadefiníciók léteznek, illetve a szinonimák és az alakváltozatok elhatárolása is problematikus, másrészt pedig a helyettesíthetőség csupán egy elvi, szótárban rögzített lehetőségre vonatkozik, ugyanis a szöveggörnyezetbe integrált funkcióigés szerkezetek esetében a helyettesítés lehetősége lényegesen csökken (vö. Dobos 2001: 27–34; Istók et al. 2021: 340–342). Bár a funkcióigés szerkezetek és a megfelelő igei lexémák denotatív jelentésükben többé-kevésbé azonosnak tekinthetők, funkcionális megoszlásuk az egyéb jelentésaspektusok (konnotatív, stilisztikai, érzelmi-hangulati, kommunikációs, tematikus stb. jelentés) különbözőségén alapul (vö. Károly 1970: 24), az analitikus alakok ugyanis másként konstruálnak meg egy adott szituációt, illetve más szemléletmódot tükröznek, tehát semmiképpen sem tekinthetők teljes mértékben egyenértékűnek a velük megfeleltethető igékkel (Hrenek 2017: 16). Mindezek alapján a funkcióigés szerkezetek és a megfelelő igei vagy névszói lexémákat nem szinonim vagy egymással felcserélhető alakulatoknak, hanem variációs pároknak tekintem (vö. Lőrincz 2011: 122), a variativitás ugyanis implicit módon magába foglalja azt a választási lehetőséget is, amely a nyelvhasználó szempontjából a szintetikus és analitikus szerkezetek konkrét alkalmazását jellemzi, és amely a beszédhelyzethez való igazodás egyik alapfeltétele.

Dobos Csilla szerint a funkcióigés szerkezeteknek az egyszerű igékhez viszonyított vonzatstruktúráját két, látszólag egymással ellentétes tulajdonság jellemzi: egyfelől a funkcióigés szerkezetek redukálják a szinonim igék vonzatstruktúráját, az igék kötelező vonzatát a szinonim funkcióigés szerkezetekben fakultatív vonzat váltja fel (pl. *valaki feléget valamit ~ valaki égetést tesz*), másfelől viszont az összetettebb, két komponens által kialakított vonzatstruktúra a monolexémikus igéhez képest több fakultatív vonzat megjelenését teszi lehetővé, ez pedig az eseményszerűség árnyaltabb, pontosabb nyelvi jellemzéséhez, tehát a tartalom differenciáltabb megfogalmazásához járul hozzá (2001: 43; 2007a: 35). A funkcióigés szerkezetek morfoszintaktikai szempontból a személytelenség kifejezőeszközeiként is sajátosnak minősülnek, a szenvedő igealakok fokozatos háttérbe szorulásával ugyanis a passzív jelentés ma már csupán passzív igeneves szerkezetekkel, körülírással, mediális igékkel vagy funkcióigés szerkezetekkel fejezhető ki (pl. *büntetés, ütés, veszekedés* stb. *esik*) (MGr. 88). Egyes funkcióigés szerkezetek továbbá ún. hézagpótló szerepet töltenek be, esetükben ugyanis a nyelv igerendszere nem is tartalmaz megfelelő szintetikus elemet az adott tartalom kifejezésére (Dobos 2001: 45). Az is gyakori

jelenség, hogy a főnévi komponensből képzett ige jelentése más, mint a teljes szerkezet jelentése, így a két variáns nem is feleltethető meg egymásnak (Vincze 2009: 266).

Dobos Csilla (2001) a funkcióigés szerkezetek többletjelentésével kapcsolatban arra mutat rá, hogy „két azonos cselekvést jelölő, de az állítmányi pozícióban eltérő számú nyelvi egységet tartalmazó mondat közül mindig annak a mondatnak van nagyobb kifejező ereje, amelyik az állítmányi pozícióban több nyelvi egységet tartalmaz” (41), Zimányi Árpád (2006) szerint pedig „formailag az egyszerű ismétlés, töismétlés, figura etimologica is terjengősségnek látszik, mégis megvan a funkciója: a tartalmi erősítés, kiemelés, hangsúlyozás” (44). Forgács Tamás azonban azt állítja, hogy „[h]a a funkcióigés kapcsolatok hangteste látszólag jóval nagyobb is a megfelelő igékénél, az egy egységre jutó információmennyiség nagyjából korrelál a két realizáció esetében, hiszen a funkcióigék entrópiaértéke nagyon csekély” (2001: 43). Véleményem szerint az egyszerű igével is kifejezhető funkcióigés szerkezetek az ismétlést tartalmazó formákhoz hasonlóan olyan ikonikus alakulatoknak tekinthetők, amelyek esetén a fogalmi és a nyelvi struktúra izomorf viszonyban áll egymással, a kiterjedtebb forma a szerkezet által jelölt tartalom jelentőségével korrelál, a variánsok között pedig egyfajta intenzitásbeli különbség mutatható ki: az *írásba tesz*, *írásba vesz*, *írásra tesz*, illetve *írást tesz* analitikus funkcióigés szerkezetek a lehetséges egyszerű igei variánsokhoz (*leír*, *lejegyez*) képest a jelölt cselekvés relevanciáját hangsúlyozva a nyelvi megnyilvánulásnak egy hivatalosabb, formálisabb keretet biztosítanak (vö. Kövecses–Benczes 2010: 197).

6. Összegzés

Annak ellenére, hogy a funkcióigés szerkezetek grammatikai és pragmatikai szempontból egyaránt sajátos tulajdonságokkal rendelkeznek, átmenetiségük és heterogenitásuk miatt sem exogén, sem pedig endogén szempontból nem alkotnak jól körülhatárolható, strukturált szószerkezeti osztályt. A tanulmány a prototípusalapú csoportosítási modellt felhasználva a SzT. nyelvi adatai alapján a történeti funkcióigés szerkezetek belső tagoltságát vizsgálta, a prototipikus funkcióigés szerkezetek mellett pedig a hiányzó prototipikus ismerv(ek) alapján az ún. dolognevet tartalmazó szerkezeteket, a névszói tartalmú szerkezeteket, az alakfüggetlen igei variánssal rendelkező szerkezeteket, az egyszerű igével nem felcserélhető szerkezeteket, illetve a közvetlen kontaktushatást mutató szerkezeteket különítette el egymástól. A történeti szempontú megközelítés a magyar funkcióigés szerkezetekről alkotott nyelvművelői és nyelvtudományi megállapítások diakrón illusztrálására, esetleges cáfolatára, illetve újabb szempontokkal való kiegészítésére is lehetőséget adott. A nyelvművelés preskriptív szemlélete, a funkcióigés szerkezetek „terpeszkedő”, illetve „terjengős” kifejezéseként való megközelítése ellenére az igei analitikus szerkezetek használatának a kései ómagyar korig visszavezethető hagyománya van, releváns kommunikációs funkciójukat pedig a történeti adatmennyiség mellett folyamatos használatuk, illetve újabb elemekkel való bővülésük is bizonyítja.

IRODALOM

- Bajor Péter – Kiefer Ferenc – Náray-Szabó Gábor – Pál József (szerk.) 2006. *Magyar nyelv*. Akadémiai kézikönyvek. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- B. Kovács Mária 1999. *A funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelvben*. Magyar Nyelvőr 123: 388–394.
- Bősze Péter 2007. *Terjengős mondatok és körülményes mondat szerkesztés*. Magyar Orvosi Nyelv 7/1: 35–40.
- Brdar Mario 2020. *Úton a konstrukciók színes világában, avagy miért kell Prágába menni?* = Simon Gábor – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan, diskurzus, megismerés*. DiAGram Könyvek 2. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 39–62.
- Budai László 1984. *A nominalizáció korlátai a magyarban*. Magyar Nyelv 80: 313–323.
- Csorba Gábor 2010a. *Funkcióigés szerkezetek fordítása a szemantikai prozódia tükrében*. = Váradi Tamás (szerk.): *IV. Alkalmazott Doktorandusz Konferencia*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 15–30.
- Csorba Gábor 2010b. *Terpeszkedő kifejezések, nyelvhelyesség, fordítás*. Filológia.hu – A Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának online folyóirata 1/2: 133–139.
- Daniels, Karlheinz 1963. *Substantivierungstendenzen in der deutschen Gegenwartssprache*. *Nominaler Ausbau der verbalen Denkkreises*. Sprache und Gemeinschaft 4: 40–75.
- Dénes Szilárd 1920. *A hivatalos nyelv magyarsága*. Magyar Nyelvőr 49: 10–16.
- Dengl János 1938. *A terpeszkedő igék*. Magyarosan 7: 196–199.
- Dobos Csilla 2001. *A funkcióigés szerkezetek vizsgálata (különös tekintettel az orosz jogi szaknyelvre)*. Doktori disszertáció. DE BTK, Debrecen.
- Dobos Csilla 2007a. *A funkcióigés szerkezetek mint komplex régensek*. = Zimányi Árpád (szerk.): *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis*. Nova Series XXXIV. Sectio Linguistica Hungarica. EKF Líceum Kiadó, Eger. 25–37.
- Dobos Csilla 2007b. *A vonzatstruktúra szerepe a funkcióigés szerkezetek jelentésszervezésével történő fordításában*. Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények 2/1: 135–146.
- É. Kiss Katalin – Siptár Péter – Kiefer Ferenc 2003. *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Forgács Tamás 2001. *Pragmatikai maximák mint a morfológiai tagoltság változásainak mozgatórugói*. = Büky László – Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II*. Magyar és finnugor alaktan. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 37–48.
- Forgács Tamás 2008. *Morfoszintaktikai változások a frazeologizálódási folyamat során*. = Büky László – Forgács Tamás – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V*. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 27–40.
- Göncz Lajos 2000. *Analitizáló és szintetizáló nyelvi megoldások Kárpát-medencei magyar beszélőközösségek körében*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2/3: 3–18.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kézikönyvtár*. A magyar nyelv kézikönyvei 9. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1985. *Nyelvművelő kézikönyv II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hadrovics László 1992. *Magyar történeti jelentéstan*. Rendszeres gyakorlati szóvizsgálat. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hegedűs Rita 2019. *Magyar nyelvtan*. Formák, funkciók, összefüggések. A magyar nyelv kézikönyvei 31. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Heltai Pál – Gósy Mária 2005. *A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra*. Magyar Nyelvőr 129: 473–487.
- Heltai Pál 2009. *Fordítás, relevancia, feldolgozás*. Modern Nyelvoktatás – A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének folyóirata 15/1–2: 13–28.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2020. *„Csak stilisztikai különbség”? – változási tendenciák a mai nyelvhasználatban*. = Heltai János Imre – Oszkó Beatrix (szerk.): *Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül*. Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia előadásaiból. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 168–179.
- Hrenek Éva 2017. *A funkcióigéi jelentés az ige jelentérendszerében*. Ösvények 2017/1: 14–26.

- Hrenek Éva 2021. *Szinonímia a feledésbe + ige típusú funkcióigés szerkezetek körében*. Magyar Nyelvőr 145: 77–311.
- Istók Béla – Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna 2021. *A lexikai variánsok és az alakpárok kapcsolatrendszere*. Magyar Nyelvőr 145: 330–356.
- Ittész Máté 2017. *Funkcióigés szerkezetek és nyelvészeti rekonstrukció*. Nyelvtudományi Közlemények 113: 111–146.
- Károly Sándor – Zsembery István 1960. *Terjengősség, dagályosság hivatalos nyelvünkben*. Magyar Nyelvőr 84: 148–154.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Károly Sándor 1980: *Szavak, szerkezetek morfológiai tagoltságának változásai és a jelentés*. = Rácz Endre – Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstan köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 121–156.
- Kemény Gábor 2004. *Tendenciaszerű nyelvi változások leírása és értékelése*. = Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI. Nyelvéírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 83–93.
- Kemény Gábor 2009. *Az analitikus kifejezőmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban*. Magyar Nyelvőr 133: 263–274.
- Keszler Borbála 1992. *A mai magyar nyelv szófaji rendszere*. = Kozocsa Sándor Géza – Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Rácz Endre 70. születésnapjára*. ELTE BTK, Budapest. 131–139.
- Keszler Borbála 1995. *A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái*. Magyar Nyelvőr 119: 293–308.
- Komlósy András 1992. *Régensek és vonzatok*. = Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 299–527.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lanstyák István 2019. *A funkcióigés szerkezetek néhány általános kérdéséről*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 21/4: 53–78.
- Lanstyák István 2020. *A funkcióigés szerkezetek megítélése a nyelvhelyesség és a nyelvi helyénvalóság szempontjából*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 22/1: 53–78.
- Lengyel Klára 1992. *A többtagú mondatrészek*. = Kozocsa Sándor Géza – Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Rácz Endre 70. születésnapjára*. ELTE BTK, Budapest. 157–165.
- Lőrincz Julianna 2011. *Az analitikus és szintaktikus igei alakvariánsok kérdései*. = Lőrincz Julianna (szerk.): *Kommunikáció – stílus – variativitás és anyanyelvoktatás*. Líceum Kiadó, Eger. 118–124.
- Lüdtke, Helmut 1979: *Sprachwandel als universales Phänomen*. = Lüdtke, Helmut (szerk.): *Kommunikationstheoretische Grundlagen des Sprachwandels*. De Gruyter, Berlin – New York. 1–19.
- Măciucă, Gina 2012. *Tipuri de relații macrosistemice în cadrul SVF: abordare contrastivă în limbile română, germană, engleză, italiană și spaniolă*. Speech and Context 4/2: 28–37.
- MGr. = Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Molnár Katalin 1999. *A magyar segédigék*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest.
- Nyeviczkey Antal 1915. *A mi hivatalos nyelvünk*. Magyar Nyelvőr 44: 66–71.
- O. Nagy Gábor 1968. *Az ige a frazeológiai egységekben*. Magyar Nyelvőr 92: 204–209.
- Parlagi Filológus 1907. *Medice, cura te ipsum!* Magyar Nyelvőr 36: 314–316.
- Polenz, Peter 1963. *Funktionsverben im heutigen Deutsch. Sprache der rationalisierten Welt*. Wirkendes Wort 5: 4–46.
- Prohászka János 1956. *Az ige körülírása sokszor fölösleges szószaporítással*. Magyar Nyelvőr 80: 185–193.
- Pusztai Ferenc 1999. *Beszélt nyelv a középmagyarban*. Névtani Értesítő 21: 380–386.
- Riedl Frigyes 1897. *Német nyelvhibák a magyarban*. Magyar Nyelvőr 26: 97–100.
- S. Hámosi Antónia 1995. *Az alárendelő szerkezetek: a főnévi szerkezetek*. = Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 329–425.
- Simonyi Zsigmond 1915. *Német nyelvhibák a magyarban*. Magyar Nyelvőr 44: 436–437.

- Sinclair, John 2004. *Trust the Text. Language, Corpus and Discourse*. Routledge, London – New York.
- Szathmári István 1975. *Nyelvünk alakulása az utóbbi három évtizedben*. Magyar Nyelv 71: 274–287.
- Szikla Géza 1918. *Egy mintaszerű rendelet*. Magyar Nyelvőr 47: 72–75.
- Sziklai Lászlóné 1986. *Terpeszkednek vagy körülírnak?* Magyar Nyelvőr 110: 268–273.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot?* Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár / Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania / Historisches Wörterbuch des siebenbürgisch-ungarischen Wortschatzes I–XIV*. Főszerk. [I–VII.] Szabó T. Attila, [VIII–XI.] Vámszer Márta, [XII.] Kósa Ferenc, [XIII–XIV.] Fazakas Emese. [I–IV.] Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, [V–VIII.] Akadémiai Kiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest, [IX–XII.] Akadémiai Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Kolozsvár, [XIII–XIV.] Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1975–2014.
- T. András László 1956. *Az igék körülírásáról*. Magyar Nyelvőr 80: 429–431.
- Vincze Veronika 2009. *Előadást tart vs. előad: főnév + ige szerkezetek igei variánsai*. = Sinkovics Balázs (szerk.): *LingDok 8. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged. 265–278.
- Wittenberg, Eva 2016. *With Light Verb Constructions from Syntax to Concepts*. Potsdam Cognitive Science Series 7. Universitätsverlag Potsdam, Potsdam.
- Zimányi Árpád 2006. *Analitikus szerkezetek – funkcióigés formák*. = Dróth Júlia (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás*. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témáiról. SZIE GTK, Gödöllő. 40–47.
- Zsilinszky Éva 1996. *Állandó szókapcsolatok a XVII. századi jogi szövegekben*. Magyar Nyelvőr 120: 92–96.

TIPOLOGIA ȘI ROLUL COMUNICATIV AL SINTAGMELOR VERBALE FUNCȚIONALE ÎN LIMBA MAGHIARĂ VECHĂ DIN TRANSILVANIA

(Rezumat)

Sintagmele verbale funcționale pot fi definite, în sens larg, ca fiind construcții semi-compoziționale, verbo-nominale, formate dintr-un element nominal dominant semantic în cazul nominativ sau acuzativ, cu sau fără sufix gramatical, eventual cu postpoziție, și un verb funcțional desemantizat, asemănător verbelor copulative, sintagmele fiind adesea comutabile fără diferență de sens cu verbe sau nominale monolexematice, derivate din componenta nominală a expresiilor, iar utilizarea lor frecventă este, în general, o caracteristică a limbajelor specializate. După o schiță istorică a abordării sintagmelor verbale funcționale din perspectiva normativă a cultivării limbii, respectiv din perspectiva descriptivă a lingvisticii, pe baza datelor lingvistice din *Dicționarul istoric al lexicului maghiar din Transilvania* examinez acele construcții a căror constituent verbal este unul dintre verbele *ad, ejt, esik, fog, folytat, hagy, művel, szerez, tart, tesz, űz, vall, vesz, vet* și *visel*. În analiza datelor, folosesc un model de categorizare bazat pe teoria prototipului și, arătând structura internă complexă a grupurilor verbale analizate, fac distincție între sintagmele verbale prototipice, cele cu conținut verbal și un element nominal care nu este nume de acțiune, cele cu conținut nominal, cele cu o variantă monolexematică independentă de forma componentei nominale din construcția perifrastică, cele care nu pot fi înlocuite cu un verb simplu și cele care sunt rezultatele unui contact lingvistic direct. Partea finală a lucrării încearcă să răspundă (parțial) la întrebarea referitoare la natura funcției comunicative inerente a sintagmelor verbale funcționale care, în ciuda economiei lingvistice și a caracterului esențialmente sintetic al sistemului verbal maghiar, asigură continuitatea istorică a utilizării construcțiilor verbo-nominale analitice, datând încă din perioada maghiară veche târzie.

Cuvinte-cheie: sintagmă verbală funcțională, cultivarea limbii, teoria prototipului, variație, iconicitate.

THE TYPOLOGY AND COMMUNICATIVE ROLE OF SUPPORT-VERB CONSTRUCTIONS
IN OLD HUNGARIAN IN TRANSYLVANIA

(Abstract)

Support-verb constructions can be defined in the broadest sense as semi-compositional, verbo-nominal phrases consisting of a semantically dominant nominal in the nominative or accusative case, with or without an inflectional suffix, eventually with a postposition, and a desemanticized support-verb, similar to auxiliary verbs, the constructions being often interchangeable without any semantic difference with monolexemic verbs or nominals that are derived from the nominal element of the phrases, and their frequent use is generally a feature of specialised languages. After a historical sketch of different approaches to support-verb constructions from the normative perspective of language cultivation, respectively from the descriptive perspective of linguistics, on the basis of linguistic data collected from the *Historical Dictionary of the Hungarian Language in Transylvania* I examine those constructions in which the verbal constituent is one of the verbs *ad, ejt, esik, fog, folytat, hagy, művel, szerez, tart, tesz, űz, vall, vesz, vet* and *visel*. In analyzing the data, I use a model of categorization based on prototype theory and – showing the complex internal structure of the analysed verbal groups – I distinguish between prototypical support-verb constructions, those with verbal content and a nominal element that is not an action noun, those with a monolexemic verbal variant independent of the form of the nominal component in the periphrastic construction, those that cannot be replaced by a simple verb, and those that are direct results of language contact. The final part of the paper attempts to (partially) answer the question regarding the nature of the inherent communicative function of support-verb constructions which, despite the linguistic economy and the essentially synthetic character of the Hungarian verbal system, ensures the historical continuity of the use of analytic verbo-nominal constructions, dating back to the late Old Hungarian period.

Keywords: support-verb construction, language cultivation, prototype theory, variability, iconicity.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár/Cluj-Napoca str. Horea 31
ballo.ignac@gmail.com